

Illegale migratie, mensenrechten en kosmopolitisme: een theoretisch debat over de grensproblematiek

Paula Grobbecker

In dit artikel zal ik het ontstaan van de Europese buitengrenzen belichten en verschillende grensopvattingen presenteren die in de loop van de geschiedenis ontwikkeld werden. Via de verheldering van begrippen als illegale migratie en vluchtelingen, ga ik daarna over op een theoretische uiteenzetting. Daarbij zal ik de verhouding tussen territoriale soevereiniteit en mensenrechten thematiseren en ten slotte zal ik daarna nader ingaan op het thema van illegaliteit versus kosmopolitisme.¹

De genealogie van de grens

Als men over het migratieverschijnsel praat, dan stoot men allereerst op datgene wat de migratie beperkt: de grens.

De geschiedenis van het begrip en woord “grens” toont aan dat er sprake is van een historische begripsverschuiving. Volgens het woordenboek van Grimm uit 1935 stamt het Duitse woord *Grenze* af van respectievelijk het Poolse *granica* (ook in het Russisch) en van het Tsjechische woord *hranice*. Het woord werd pas laat in de loop van de zestiende eeuw algemeen gebruikt (Eigmüller 2007: 10 e.v.). Allereerst werd grens als een zuiver geografische categorie gebruikt. Volgens Monika Eigmüller bestonden er steeds betwistingen over wat men nu onder grens verstaat: het privébezit of een politieke schepping, zoals de landsgrenzen. Eerst met betrekking tot de moderne staatsvorming ontstonden lineaire grenzen met hun betekenis als symbool van de staatsmacht. Onscherpe begrenzingen werden omgezet in vaste grenslijnen die als uitdrukking van staatssoevereiniteit golden en die met het territoriale begrip van de grens verbonden waren. Uit de tijd van de moderne staatsvorming stamt de idee van de noodzakelijke verdediging tegen potentiële indringers en aanvallers. De

In de wetenschappelijke gemeenschap is er reeds geruime tijd een strijd gaande of er een, en waarin de, mogelijke tegenspraak tussen de soevereiniteit van de nationale staat en de universele mensenrechten zou kunnen bestaan.

vijsdige staten begonnen zich te militariseren en door oorlogshandelingen kwam het voortdurend tot verschuivingen in het dynamische grensverloop, met als gevolg territoriale expansie en gebiedsverliezen (Eigmüller 2007: 15 e.v.). De voorlopers van de Europese grenzen werden door de Romeinen aangelegd. De *limes* werden toen als begrenzing met de barbaren in het leven geroepen – een verdedigingslinie tegen de “primitieven” die de rijkdom van het Westen bedreigden. Reeds toen waren de *limes* een flexibele grensvoorziening met buffer- en uitwisselingszones (King 1998: 111).

De Europese buitengrenzen werden na afloop van de Koude Oorlog een belangrijk politiek onderwerp. Tot 1989 heerste een relatieve stabiliteit van de grenzen als gevolg van de twee hegemoniale machten zoals de Verenigde Staten en de USSR. In deze tijd bestonden er hoofdzakelijk interne, identiteitsgebonden grensgeschiedenissen verbonden met de aanwezigheid van nationale minderheden, zoals bijvoorbeeld in Ierland en in het Baskenland (Anderson 1998: 1). De start met een actieve grenspolitiek van de Europese Unie (EU) in het Middellandse Zeegebied markeerde de periode van de jaren 1990. Na de val van de Berlijnse Muur ontstond de angst dat de migratie vanuit de Oost-Europese landen in de richting van het Westen zou toenemen. Nieuwe vragen rezen rond wat de EU nu eigenlijk was en tot hoe ver ze reikte (het vraagstuk Turkije), terwijl andere identiteitsvragen dan op hun beurt weer centrale punten in de debatten vormden. De opening

van de binnengrenzen door het *Verdrag van Rome* en de *Europese Eenheidsakte* bevorderden de marktintegratie van Europa. Dat laatste culmineerde in 1992 in het *Verdrag van Maastricht*.

Russell King constateert voor deze periode een scherper wordende scheiding tussen de EU en het minder ontwikkelde Noord-Afrika en het Midden-Oosten en hij vergelijkt de Middellandse Zee met de Rio Grande die de grens vormt tussen de Verenigde Staten en Mexico. De Europese kustlijn van de Middellandse Zee strekt zich van Gibraltar tot de Bosporus uit en scheidt twee politiek en economisch verschillende blokken, die beide, wat betreft hun geografische en bevolkingsomvang, best met elkaar vergelijkbaar zijn (King 1998: 109 e.v.). King constateert een soort van “ontwikkelingskloof” die door verschillende dimensies wordt bepaald en die elkander wederzijds beïnvloeden (King 1998: 110 e.v.). Daarom vormt de Middellandse Zee

- a. een *economische* kloof tussen de “Eerste en de Derde Wereld”, dit gemeten naar het Bruto Sociaal Product (BSP) van de regio’s;
- b. een *demografische* kloof tussen de twee bevolkingsregimes met elk een hoog of een laag geboortecijfer;
- c. een *geopolitieke* kloof tussen het stabiele Europa en de weinig stabiele en democratische staten van Noord-Afrika;
- d. een *cultureel* contrast tussen christendom en islam;
- e. een migratiegrens.

Het conflictpotentieel tussen de twee blokken situeert King rond enerzijds de concurrentie voor water en aardolie en anderzijds de milieuvervuiling.

Hier kan men nog op twee andere factoren wijzen, nl. het conflict in het Nabije Oosten, het persistente islamitisch terrorisme en de hieruit voortvloeiende terreurbestrijding. Met de toenemende globalisering van de economie en de maatschappij lijken de grenzen zich echter op te lossen. Zeker is dat er sprake is van de gelijktijdigheid van zowel de opening als de sluiting van de grenzen. Enerzijds is er de angst voor terreur, drugshandel en gestegen “illegale” migratie. Anderzijds is er de politieke, economische en technologische samenwerking in de wereld: “Globalization seemed to imply that all frontiers, not only those of Europe, would be effaced. Europe could not opt out of the global economy, but frontiers as lines of cultural defense had increased salience, and were regarded in some countries, notably in France, as instruments behind which some kind of protection against external economic forces could be mounted.” (Anderson 1998: 3) Pas in de loop van de Europese integratie begon de mythevorming die zich *expressis verbis* rond het veiligheidsvraagstuk in samenhang met de buitengrenzen ontwikkelde.

In de volgende paragraaf wil ik ingaan op de verschillende grensopvattingen onder verwijzing naar de Europese buitengrenzen zoals zich die historisch hebben gevormd.

Grensoopvattingen

Voor de Europeanen zijn de grenzen vandaag bijna onzichtbaar geworden. Men kan toch helemaal vrij binnen de EU reizen, werken en leven. De wereld buiten de EU staat, op enkele landen na die nog een visum eisen, voor de bezitters van een Europees paspoort eveneens open. Zichtbaar worden de grenzen echter pas voor diegenen, aldus Eigmüller, die niet tot de EU behoren omdat men “het grensoverschrijdende gedrag probeert te controleren en te sturen.” De grens wordt pas door middel van “aanvalen” van buiten, door ‘grensschendingen’ (...) zichtbaar, waardoor ze ook in de mogelijkheden van mensen ingrijpt.” (Eigmüller 2007: 13 e.v.) Bijgevolg worden door deze grenzen van elkaar afgesloten gemeenschappen gevormd; derhalve hebben deze grenzen tegelijkertijd een structurende invloed naar buiten uit. De grens als feitelijkheid verschijnt echter vooral in de interacties en in de organisatie van bijvoorbeeld de paspoortcontrole. Diegenen die de

grens oversteken, dat wil zeggen de *boat people*, de vluchtelingen en de migranten, evenals de grensbewakers, maken dus de grenzen pas *an sich* herkenbaar. Dat alles zijn nochtans politiek gestuurde processen (Eigmüller 2007: 37). Daar grenzen altijd ook het resultaat en daardoor tegelijk de voortbrengers van maatschappelijke voorwaarden zijn, zou ik ze daarom veel liever als een historisch en sociaal-cultureel proces begrijpen, in plaats van ze als statische instellingen betitelen.

Volgt men een normatieve politieke theorie, dan kunnen grenzen dus worden gekritiseerd en zoals politieke instellingen of processen geanalyseerd. Grenzen kan men daarom als fundamenteel politieke instellingen definiëren die door politieke beslissingen worden verwezenlijkt en door wetteksten worden gereguleerd (Anderson 1998: 4). Volkenrechtelijk gezien behoren grenzen tot de klassieke drie voorwaarden van hetgeen tot het staatsbegrip behoort: volk, grondgebied en geweld. Ze vormen het ultieme begrenzend element van het territorium van de staat (Müller-Graff 1998: 13). In de verscheidene historische tijdperken definiëren vooral politieke grenzen wie landgenoot of vreemdeling is, met alle gevolgen en implicaties van dien, zoals voor het in- en uitreizen, voor de maatschappelijke participatie en voor de burgerrechten (Benhabib 2008: 13). Bekijkt men de verschillende vertogen met betrekking tot de grenzen, dan stelt men echter vast dat er in de verschillende historische en maatschappelijke contexten hierover verschillende te onderscheiden percepties hebben bestaan (Eigmüller 2007: 17 e.v.).

a. *Essentialistisch* gezien geldt de grens als een onveranderlijk organisch ele-

ment dat de verhouding tussen staat en ruimte voorstelt.

b. Het *volkse discours* van de twintigste eeuw beschouwt grenzen als behorende tot de eigenschappen om het eigen volkeren van andere, de vreemde volkeren te onderscheiden. Dat betekent dat er hier een zeker etnisch pluralisme of, zo men wil, een zekere volkse expansiepolitiek wordt gepropageerd die van een meer- of minderwaardigheid van bepaalde volkeren uitgaat.

c. Vanuit *functionalistisch* oogpunt gezien zijn de door mensen geschapen grenzen politieke instellingen. In het geval van de EU hebben de lidstaten een deel van hun soevereiniteit afgestaan ten voordele van supranationale grenzen.

d. In tegenstelling tot de functionalistische visie stelt de *constructivistische* benadering vragen over het ontstaan en de werkingswijze van grenzen. Niklas Luhmanns systeemtheorie bekijkt grenzen als symbool voor wat binnen en buiten is, voor de afgrenzing van het systeem en van de omgeving en voor de functionele differentiëring. Bepaalde functionele systemen worden door territoriale delingsprocessen en grenswaarden gevormd – nationale staten en staatsgrenzen bestaan op die wijze. De identiteit van maatschappelijke systemen ontstaat bijgevolg door het onderscheid met andere systemen.

e. In de *kritische theorie* daarentegen staan de territoriale principes en soevereiniteitsprincipes van de staat tegenover globalisering en de globale onrechtvaardigheid, “het beeld van aanzwellende stromen die de grenscontroles

overspoelen en het nationale bouwwerk kunnen doen instorten.” (Habermas 1998: 103) De stelling van kritische auteurs is dat er zich buiten de grenzen van de nationale staten nieuwe, economische en militaire grenzen² en regimes ontwikkeld hebben.³ Over het algemeen ziet de kritische theorie “haar opgave in de identificatie, de kritiek en de overwinning van mechanismen en structuren die mensen van de verwerkelijking van hun mogelijkheden uitsluiten. Ze thematiseert en kritiseert daarom uitsluitingssystemen.” (Humrich 2006: 441) Verder ijvert de kritische theorie voor een emancipatie van de uitsluitingssystemen ten gunste van een politiek van erkenning en inclusieve ordeningen. Ze vertegenwoordigt eveneens de stelling van Hannah Arendt (1955) van het “recht om rechten te hebben” (Benhabib 1998: 99).

Volgens Malcolm Anderson maken vier dimensies van de grenzen onderdeel van het politieke proces uit. Van de ene kant zijn zij *instrumenten van staatspolitiek*, geschapen om nationale belangen te beschermen en te bevorderen. Daarbij worden de politieke handelingen en praktijken van een staat met betrekking tot de controle-uitoefening buiten de grenzen beperkt. Ten andere, grenzen zijn bepalend om de nationale c.q. de politieke identiteit te kunnen afbakenen. Zoals hierboven beschreven worden grenzen bijgevolg *deel van de mythes* om een zogenaamde nationale eenheid te vormen.⁴ De vierde dimensie beschrijft grenzen als een *discursief begrip*: het begrip grens verandert van betekenis in de loop der tijden en varieert dus al naargelang de context waarin het wordt gebruikt. Wat grenzen zijn, wordt voortdurend gereproduceerd door mensen die er weer door beïnvloed, begrensd en gereguleerd worden (Anderson 1998: 5).

Zo schreef Georg Simmel reeds over de grenzen als zijnde het resultaat van menselijke, d.w.z. van sociale betrekkingen, en hij beschreef ze als een “ruimte van fysiek geweld” die bepaalde verhoudingen tussen de naburen schept. Deze verhoudingen manifesteren zich als onderdeel van deze voormalige samenlevingen. De samenhangigheid controleert bijgevolg de manier van communicatie en van handelingen tussen individuen, en bijgevolg van de betrekkingen tussen groepen (Eigmüller 2007:

29). Maar niet alleen de grens, doch ook het grenssubject heeft zich veranderd. De grens zelf, aldus Eigmüller, beslist vandaag wie men wel of niet tot grenssubject wil maken. Zo maakt bijvoorbeeld het *Verdrag van Schengen* uit wie een Europees grenssubject is, en wie zich dus binnen de EU vrij mag bewegen. Statistischer en ondoordringbaarder blijken echter de buitengrenzen van de EU, in het bijzonder de grenzen tussen Afrika en het Nabije Oosten, te zijn.

Hoewel het instituut grens formeel bekeken eerder de som van verschillende legalistische handelingen is, spreekt Eigmüller in deze samenhang van de “(...) overlapping van geldigheidsaanspraken en geldigheidsruimtes (...)” van de Europese buitengrenzen, waarna zij vaststelt: “De geldigheid van het instituut grens wordt voornamelijk vanuit het interne afgeleid, het geldigheidsbereik ervan is alleszins naar buiten gericht, toch richt het instituut grens zich bij het zich bemoeien met de regulering voornamelijk op het structureren van het gedrag van mensen buiten het eigen bereik.” (id.) Hier maakt Eigmüller een belangrijk onderscheid tussen enerzijds de actoren die over de grenzen heen beslissen, en anderzijds de gedupeerden. De lidstaten van de EU beschikken over de beslissingsmacht die op de slachtoffers van de grenzen inwerkt en dat betekent dus de vluchtelingen en de migranten uit het zuiden. Als gevolg hiervan kan men een incongruente politiek van de EU waarnemen, waarbij de eigenlijke slachtoffers zich buiten de instellingen bevinden die de grensvoorwaarden scheppen (Eigmüller 2007: 43 e.a.).

Voorts is er een begrenzing van het bewustzijn aangelegd die voor een besloten maatschappij zorgt – Anthony P. Cohen

spreekt van de “grens als deel van het bewustzijn en van de ervaring, inherent aan het bewustzijn van de mensen en voorwaarde van hun cultuur.” (Cohen 1998: 22) Hij beschouwt de grenzen als amorfe en tweeslachtige “bewustzijnsdingen”, die met betekenissen en symbolen door verschillende samenlevingen worden opgevuld. Als gevolg hiervan vormen grenzen ook een onderdeel van bepaalde ideologieën en zelfs van dogma’s. Aldus is de grens een sociale constructie die tegelijk symbolisch aangedikt is (Cohen 1998: 29). Cohen maakt desondanks een onderscheid tussen het bewustzijn over de grenzen en de feitelijke grenzen. Hij stelt de vraag: wat is dan zoal de idee van het Europese, van de Europeesheid (*Europeanness*)? Daarbij ziet hij de grenzen van vandaag als door de nieuwe media en de moderne communicatiemogelijkheden doordringbaar geworden en hij problematiseert daarenboven het bestaan van de juridische grenzen (Cohen 1998: 33). Evenals de juridische grenzen zijn ook de bewustzijnsgrenzen binnen de Europese lidstaten met betrekking tot de waarneming van mondiale onrechtvaardigheden, erg problematisch geworden. Ook Eigmüller is die opvatting toegedaan wanneer ze de grenzen als een identiteitsconstructie beschrijft die een proces van vriend- en vijandherkenning veroorzaakt. Hierin kan men ook de mechanismen van ‘het tot Andere maken’ waarnemen die ook al eerder zijn beschreven door Hegel in zijn dialectiek van Meester en Slaaf of door Jacques Lacan als de ander die door een bepaalde symbolische ordening en door de taal wordt geconstitueerd (Eigmüller 2007: 36).

In de volgende paragraaf ga ik verder in op het begrip van de grens en haar historiciteit. Voorts bekijk ik de verschillende conceptualisering en daarna zal ik me

richten op het eigenlijke onderwerp van deze studie: de vluchteling als migrant en de positie van de irreguliere inwijkelingen.

Definities: de internationale irreguliere migratie en dwangmigratie

Het is vooral deze vorm van de irreguliere migratie die mij in dit onderdeel van mijn uiteenzetting hier hoofdzakelijk zal bezighouden. Ik gebruik de term *irregulier* bewust ter afgrenzing van het begrip *illegaal*, zoals dat bijvoorbeeld ook door de organisatie *Frontex* wordt gehanteerd (*Frontex* 2009). Ik ga er echter van uit dat geen mens illegaal kan zijn, maar dat hij bij illegale binnenkomst enkel maar de inreis-, respectievelijk de verblijfsregels overtreedt (Löhr 2010; Etzold 2009). Worden de immigratiewetten van een staat of van een statenbond als de EU omzeild, dan duidt men deze vorm van migratie aan met “spontane, documentloze, ongeoorloofde, irreguliere of illegale migratie” (Düvell 2006: 142). Ook het *Europees Parlement* definieert de irreguliere migrant als “... een persoon die zonder een geldig visum of een geldige verblijfsvergunning in de EU komt, of die na verstrijking van de geldigheid van zijn visum in de EU blijft. Daarbij kan het gaan om een asielzoekende handeling, maar ook om personen die alleen maar om een arbeidsplaats of voor de familie zijn gekomen.” (*Europäisches Parlament* 2010) Volgens de Verenigde Naties is de irreguliere vorm van migratie de snelst toenemende migratievorm wereldwijd en vertegenwoordigt ze ongeveer 10 tot 15 procent van de geregistreerde migranten in hun totaliteit (IOM 2010: 2).⁵

Het Latijnse woord *migrare* geeft in de eerste plaats een brede definitie van het begrip “migratie”, dat men met “van oord verwisselen” of “wegtrekken” zou kunnen aanduiden (Düvell 2006: 5). De *International Organization for Migration* geeft voor internationale migratie de betekenis van een verblijf van meer dan één jaar in een andere staat dan de staat waar men geboren is. Een ondercategorie van migranten zijn de vluchtelingen en de verdrevenen. Een scherp onderscheid met andere internationale migranten is moeilijk aan te geven, want vlucht betekent op zijn minst dat mensen voordat ze vluchten aan complexe gevaren blootgesteld worden en daarop reageren. Niet alle migranten zijn overigens

vluchtelingen, en, omgekeerd, zijn niet alle vluchtelingen migranten. Volgens de VN Conventie over de status van vluchtelingen horen deze laatste als dusdanig erkend te worden indien zij op grond van hun ras, godsdienst, hun toebehoren tot een bepaalde sociale groep of politieke overtuiging worden vervolgd. De vluchteling moet zich buiten zijn geboorteland bevinden en mag niet in staat of willig zijn om zich onder de bescherming van dat land te plaatsen of daar naartoe terug te keren.

Mensenrechtenorganisaties kritiseren dat bijvoorbeeld binnenlandse vluchtelingen, de zogenaamde *internally displaced persons* (IDPs), door de criteria van de *United Nations High Commissioner for Refugees* (UNHCR) niet als vluchtelingen worden erkend of meegeteld (*Welthungerhilfe* 2006). Vervolg en vrees zijn voor de UNHCR de centrale criteria om als een *de jure* refugee in aanmerking te kunnen komen. Personen die wegens algemene geweldplegingen, in het bijzonder wegens een oorlog, hun land hebben moeten verlaten, vallen daar dus niet onder. Ze worden als tijdelijk te beschermen personen beschouwd (*temporary protection*). Om ze van de *de jure* refugees te kunnen onderscheiden, noemt men deze personen ook de facto refugees (Düvell 2006). Naast de VN Conventie zijn er nog andere regionale conventies die een ruimere vluchtelingen-definitie hanteren.⁶ Tot op heden bestaat er nog geen conventie die personen uit groepen met een *temporary protection* en *internationally displaced persons* beschermen.

Men kan aldus vaststellen dat er internationaal zowel een probleem van definitie alsook van erkenning van de vluchtelingen bestaat. Eveneens problematisch is dat geen van de bestaande conventies de plicht bevat om vluchtelingen daadwerkelijk op te nemen. De beslissingsmacht

daarover blijft bijgevolg bij het betrokken opnemende land. Ook de rechten van vluchtelingen zijn slechts zwak geformuleerd: daaronder valt het recht op de bevrediging van de basisbehoeften en de beschikbaarstelling van de “voorwaarden voor een zelfstandig leven” (Düvell 2006: 16). Het onder dwang terugsturen naar gebieden of staten waar de vluchtelingen met foltering worden bedreigd, is sinds de *UN Convention Against Torture* (1984) verboden. Het zogenaamde *non-refoulement*, dat is het terugstuurverbod van vluchtelingen, is een belangrijk criterium geworden in het debat over de Europese asiel- en vluchtelingenpolitiek met betrekking tot de *Frontex*-acties in verband met Libië. Het hoofdprobleem is echter de erkenning van vluchtelingen door de opnemende landen. Vluchtelingen worden vaak niet als dusdanig gekwalificeerd of op hun status getoetst. Ook binnen de EU worden vluchtelingen reeds vóór de grenzen van Europa in de categorie “illegale migranten” ondergebracht.

Natuurlijk is er ook nog, zoals Düvell het aanduidt, het omgekeerde verschijnsel, namelijk dat vluchtelingen die niet onder de VN vluchtelingen-definitie vallen, toch asiel aanvragen om een reguliere verblijfs-status te kunnen verwerven. Dat gebeurt dan omwille van economische redenen én omdat het verkrijgen van een “legale” verblijfsvergunning voor hen onbereikbaar is geworden (Düvell 2006: 17). Hier vertonen zich de eerste barsten in de zuivere afbakening tussen vrijwillige en gedwongen economische migratie. Het belangrijkste argument tegen dit onderscheid maken, is dat ook de vrijwillige migratie door immateriële overwegingen wordt begeleid. En economische overwegingen betekenen niet in de laatste plaats dat mensen ook door hun overlevingsdrang worden voort-

gedreven, hetgeen hen tot onvrijwillige migratie kan aansporen.

Düvell stelt vast dat mensen dus omwille van verschillende, meestal onder dwingen- de omstandigheden, emigreren, zelfs als er restrictieve en uitsluitende immigratiecrite- ria en -maatregelen mochten worden aan- gebracht (Düvell 2006: 142). Splitst men de irreguliere migratie verder naar type uit, dan kan men volgens de VN de volgende subcategorieën aanleggen:

- Illegaal binnengekomen migranten die illegaal in het land verblijven en werken;
- Legaal binnengekomen migranten met een verblijfsvergunning die illegaal in het land verblijven (*visa-overstayers*);
- Asielzoekers van wie de aanvraag af- gewezen werd en die illegaal in het land verblijven.

Daar kan bij worden vastgesteld dat de meeste irreguliere migranten in de tweede categorie vallen. Dus zij zijn legaal binnen- gekomen en ze hebben daarna hun visum laten verlopen. Georges Tapinos brengt nog verdere schakeringen in de categorie van de irreguliere migranten aan. Daardoor komen er naast de al genoemde categorieën nog de volgende subcategorieën bij (Geor- ges Tapinos in Düvell 2006: 143):

- Legaal binnengekomen migranten die illegaal in het land verblijven, maar eco- nomisch inactief zijn;

• Illegaal binnengekomen migranten zonder verblijfsvergunning die illegaal werken;

• Illegaal binnengekomen migranten zonder verblijfsvergunning die illegaal werken, maar officieel economisch inac- tief zijn;

• Illegaal binnengekomen migranten met verblijfsvergunning die illegaal werken.

Düvell vult deze opsomming voorts aan met de kinderen van irreguliere migranten die “illegaal” in Europa leven, hoewel ze nooit een internationale grens overschre- den hebben (id.).

In de volgende paragraaf zou ik graag kri- tisch willen ingaan op het begrip “illegali- teit” van mensen met betrekking tot de ge- volgen die deze illegaliteit voor hen heeft.

Kritische discussie over het begrip van de illegaliteit van migranten

Het beeld van irreguliere migranten duikt steeds weer in de openbare media op, of het nu de met migranten overladen vissersbo- ten zijn, ofwel de aan de kusten van Italië of Malta drijvende lijken van diegenen die het niet gelukt is om het vasteland te be- reiken. De irreguliere migratiebewegingen zijn, aldus Benjamin Etzold (2009: 15), “uitdrukking van diepgaande politieke en sociaal-economische transformatieproces- sen”. Etzold wijst er vóór alles op dat “il- legale” migratie⁷ een sociale, politieke en juridische constructie is waarmee de ver- blijfsstatus van mensen vastgelegd wordt

(id.: 144). Het begrip verwijst naar een hei- melijk bestaan dat zich aan elke ambtelijke registratie onttrekt (Albrecht 2006: 62).

Illegale migratie als onderling proces van economische vraag en reactie

Michael Bommes stelt vast dat de zoge- naamde “illegale migranten” voor het me- rendeel zelfs niet illegaal de Europese of nationale grenzen oversteken en daarom geen crimineel delict kunnen hebben ge- pleegd. De wetsovertreding heeft daaren- tegen betrekking op een verblijfsrechtelijk, c.q. een arbeidsrechtelijk delict (Bommes 2006: 95). Volgens Bommes is irreguliere migratie een onderling proces van de vraag naar goedkope arbeidskrachten en de re- actie van de migranten daarop. De illegale status met ontduiking van belastingen en sociale bijdragen is indirect uitgelokt en “illegale migranten” reageren immers en- kel en alleen maar op de hen geboden kan- sen (Bommes 2006: 98 e.v.). Als voorbeeld voor dergelijke sectoren in de EU kan men hier de tewerkstelling in de private dienst- verlening, zoals huishoudelijke hulp, of in de bouwnijverheid vernoemen, sectoren waarin vaak bijzonder veel illegale zwart- werkers actief zijn. Daarom gaat het “... bij ‘illegale migratie’ om een ‘productief maatschappelijk probleem’ (...), dat een reeks van structurele gevolgen heeft voor de verschillende sectoren van de maat- schappij en dat talrijke oplossingen ople- vert die echter wel tot de reproductie van het probleem bijdragen.” (id.: 100).

Er wordt meestal naar twee aspecten van dit onderwerp gekeken: als zijnde het re- sultaat van een onvoldoende controle of als zijnde een sociaal probleem. Het soci- ale probleem wordt vóór alles in verband gebracht met de gebrekkige gezondheids- zorg, de ontbrekende scholing en vorming van irreguliere migranten (id.). In Europa wordt op de irreguliere migratie voorts op verschillend wijze gereageerd: ofwel met een politiek van legalisering, ofwel met een politiek van gedogen. Regularisering en le- galisering komen als maatregelen vooral in Italië, Spanje en Griekenland voor, terwijl daarentegen deze aanpak reeds sinds lang in Duitsland in de opinie en de politiek geen meerderheid meer vindt (id.: 108). Gedo- gen is overigens een toestand van quasi- legalisering scheppen. Het gedoogbeleid is eveneens verbonden met de uitzichtloze

manier van politiek optreden en met de schepping van de hieruit voortvloeiende sociale problemen, zoals de marginalisering en de gebrekkige voorzieningen voor de irreguliere migranten in de sfeer van hun rechtsbescherming, gezondheidszorg en opleidingen.

In de meeste Europese lidstaten bestaan plannen om “illegalen” in de toekomst versneld uit te wijzen, zoals laatst met de Roma in Frankrijk is gebeurd.⁸ Of dat met de universalistische mensenrechtenverklaring van de EU en de geldende gelijkheidsprincipes in de grondwetten van de democratische rechtsstaten in overeenstemming te brengen is, is moeilijk te zeggen. Bommes gebruikt hiervoor de term van “bijzonder universalisme van ‘Staatlichkeit’ en staatsburgerschap, die gelijkheid en universalisme van de herkomst afhankelijk maken...” (Bommes 2006: 107). De volledige controle van de “illegale migratie” in de EU is echter over het algemeen niet mogelijk. En, zoals hierboven al werd gesteld, zou dat zowel volgens de mensenrechtenorganisaties als volgens de economische behoeften *per se* niet zo gewenst zijn (Klos 2006: 149).

De gelijktijdigheid van het solide en vloeibare moderne: de productie van de irreguliere migratie

Etzold beschouwt de “illegale” migratie uit Afrika in de EU vanuit de achtergrond van concepten van de gelijktijdigheid van het “soliede” en het “vloeibare” moderne afkomstig van Zygmunt Bauman.⁹ Daarbij

lossen zich de formaties van de natiestaten op in het “vloeibare moderne” en daardoor bepalen flexibele stromen in ruimte én tijd voortaan de samenlevingen. De gelijktijdigheid van beide vormen van het moderne voltrekt zich weliswaar ruimtelijk parallel én chronologisch synchroon, maar dat proces is wél brokkelig en met conflicten doortrokken (Etzold 2009: 16). Een dergelijke globaliseringsbreuk (*disjuncture*) veroorzaakt de “illegale” migratie. Etzold zegt hierover: “Illegale migratie kan men begrijpen als zijnde de diepere grondslag van theoretische concepten met betrekking tot het solide moderne, dat zich als een dialectisch proces tussen enerzijds de naar het vrijvloeien strevende migratiestromen en anderzijds de door de nationale staten beperkende controles en versperringsmechanismen voltrekt.” (id.)

Zijn stelling luidt dan ook dat de Europese nationale staten, zoals voorheen trouwens, aan de gestolde ordeningsconcepten van het moderne vasthouden en, ofschoon ze kapitaal en elites in de “ruimte van de stromen” in hun binnen en buiten gaan niets in de weg leggen, verharder ze hun politiek houding. Machtsbehoud betekent in het moderne tegelijkertijd over ruimte en tijd heersen. Dat is enkel door het scheppen van orde mogelijk. Om storingen van deze solide nationale orde te vermijden, scheppen de nationale staten, aldus Bauman, controlemechanismen en classificaties van saamhorigheid, zoals bijvoorbeeld het staatsburgerschap. Dat staatsburgerschap sluit automatisch diegenen uit die niet tot de eigen staatsburgers behoren. Volgens Etzold bepaalt Bauman twee strategieën

om met de vreemdeling, hier de andere, klaar te komen. Dat zijn de *antropoëmische* en de *antropofage* strategieën (id.: 24). De antropoëmische strategie schakelt het andere uit door middel van segregatie (ruimtelijke scheiding of sociale uitsluiting) tot en met de ultieme fysieke vernietiging. Bij de *antropofage* strategie gaat het daarentegen om gedwongen assimilatie van de vreemdeling die in de meerderheidssamenleving moet opgaan en die zijn anderszijn moet opgeven.

Vroeger, tijdens de nomadische periode, kleefde aan het barbaarse de smet van het achterlijke. Maar voor de tegenwoordige periode stelt Bauman daarentegen vast: “In het vloeibare moderne staat de gesetelde meerderheid onder de heerschappij van de genomadiseerde, extraterritoriale elite.” (Bauman 2003: 21) De genomadiseerde elites behoren daardoor eenduidig tot de winnaars van de globalisering – met mobiliteit als hun succesvolle strategie. De verliezers daarentegen zijn tegenwoordig de sedentaire groepen, de plaatselijk opgesloten mensen. Deze laatsten zijn vaak door factoren als oorlogen, natuurrampen en armoede gedwongen om mobiel te worden en daarom verlaten ze hun geboorteland. Er bestaat beslist een fundamenteel onderscheid tussen enerzijds de armere, machteloze “vagebonden” (id.: 153) en anderzijds de elites. De “vagebonden” zijn hier altijd de ongewenste *displaced persons*, dit in tegenstelling tot de wereldelites van wie wel mobiliteit gewenst en bevorderd wordt.

In zijn boek *Verworfenes Leben* beschrijft Bauman de haat die de mensen in de industriestaten bezielt jegens datgene wat ze ooit zelf waren en hun angst om zelf aan de rand van de maatschappij te worden geworpen (Bauman 2005: 91). Eigen zorgen en angsten van de maatschappij worden op de vreemdeling geprojecteerd. De regeringen van de natiestaten reageren op deze angsten door liever de kruimeldieven en de asielzoekers te criminaliseren en te vervolgen ten einde zodoende de ernstige, de geglobaliseerde en de onbedwingbare criminaliteit uit de weg te gaan die voor de massa der bevolking toch minder begrijpbaar is: “Men wendt zich van die dingen af waaraan men toch niets kan veranderen en men richt zich daarom bij voorkeur naar thema’s waarbij men door doeltreffend optreden openlijk zijn macht kan bewijzen.

Vluchtelingen, asielzoekers, inwijkelingen – ze zijn de afvalproducten van de globalisering.” (Bauman 2005: 94). Zij zijn de karikaturen én het spiegelbeeld van de mondiale machtselite en, aldus Bauman, ze “personifiëren de ondoorgroendelijke ‘ruimte van de stromen’ waarin zich de wortels van de huidige onzekerheid bevinden die de menselijke samenleving diepgaand beïnvloeden.” (id.)

Vervolgens moeten de ongewenste vreemdelingen worden “weggestuurd”. Intussen wordt voor de gewenste vreemdelingen de weg geëffend en worden hindernissen en controles opgeruimd (Etzold 2009: 31). Etzold beschrijft welke soorten hindernissen het vloeibare moderne voor de ongewenste vreemdelingen in petto worden gehouden: afsluitingen, horden, zeven en blokkades opgericht tussen enerzijds diegenen voor wie er vloeiende doorgangen zijn en anderzijds voor diegenen die moeten worden tegengehouden (George Ritzer en Peter Murphy, geciteerd naar Etzold 2009: 38).

- *Afsluitingen* blokkeren de stromen ongewenste personen. Dat gebeurt o.a. met behulp van hekwerken, muren, gevangenissen, maar ook door middel van nationale grenzen. Immaterieel uitgedrukt zijn de afsluitingen de regels en wetten die het mogelijk maken om tussen gewenste en ongewenste vreemdelingen een onderscheid te maken. Hierbij brengt Etzold ook kapitalistische uitsluitingsprincipes te berde: de potentiële consumptie is het criterium om te besluiten over wie nuttig is, dat betekent gewenst, en wie niet nuttig is en daarom ongewenst is. Enkel voor elites en vermogende toeristen is het mogelijk zich over deze afsluitingen te verplaatsen (id.: 39). De irregulieren blijft daardoor niets anders meer over dan het toenemend aantal afsluitingen “illegaal” te omzeilen. Bauman spreekt in verband met de grenzen derhalve van “asymetrische membranen”, die het mogelijk maken om er doorheen te dringen, maar die ondoordringbaar zijn voor de ongewenste die zich aan de andere kant bevindt (Bauman 2005: 97).

- *Horden* daarentegen zijn gemakkelijker te nemen blokkades, maar ze zijn echter wel permanent en steviger geïnstitutionaliseerd. Dat zijn bijvoorbeeld de visumvoorschriften, het bewijs van een

minimumvermogen of de hoge inreisheffingen (Etzold 2009: 40).

- *Zeven* zijn ontworpen om de solide en vloeibare stromen van elkaar te scheiden. Dat zijn bijvoorbeeld de grenzen, zoals de buitengrenzen van de EU, die waar men de verdachten en ongewensten streng controleert en waar men daardoor de grensoverschrijdende migratiestromen kan scheiden. Eveneens tot de zeven behoren restricties, zoals reisbestemmingen naar land van herkomst, asielprocedures of quota's voor immigranten. De EU oefent als supranationale organisatie wezenlijke invloed uit op het opstellen van de zeven aan de buitengrenzen (ibid.: 40).

- *Blokkades* daarentegen snijden de goederentoevoer naar de vroegere vijand met behulp van militaire strijdkrachten af. Het doel is de capitulatie van de vijand af te dwingen (id.: 41). *Frontex*-operaties op volle zee of aan de landsgrenzen kan men goeddeels met blokkades vergelijken, daar het bij dergelijke operaties niet alleen om de directe dwinging, maar ook om de versmaching van een bepaalde vijandelijke staat gaat. Neemt men deze beïnvloedingsmogelijkheden van de EU met betrekking tot de segregatie van internationale migratiestromen als uitgangspunt, dan gaat het hier alleen maar om de twee wezenlijke discourses die rond het begrip van de illegaliteit binnen de EU moeten worden verklaard. Onder verwijzing naar Bauman's theorie van het vloeibare moderne worden irreguliere migranten enerzijds vanuit het standpunt van het *ordeningspolitieke* discours van het solide moderne beschouwd, en anderzijds vanuit het

gezichtsveld van het *constructivistische* discours van het vloeibare moderne bekeken.

- *Ordeningspolitiek* gezien stellen “illegale migranten” een bedreiging voor de eenheid van de nationale staat voor. Ze zijn kenmerkend voor een ontoereikende staatscontrole over de grenzen. Ze “ondergraven” de legale en daardoor ook de legitieme migratie (Etzold 2009: 40). De consequentie van deze logica is de efficiënte uitbouw van de boven genoemde horden en afsluitingen in de vorm van muren, hekwerken en versterkte grenspatrouilles. Migratiemanagement wordt als het enige redmiddel gezien in de strijd tegen het vreemde, het anders geaarde, het chaotische, dat de irreguliere migranten voorstellen: “In de zin van een ‘vasthoudende politiek’, met als centrale elementen classificatie, regulering, begrenzing en het tussenschotten aanbrengen, proberen de natiestaten in het vloeiende moderne, die door een toenemende illegale migratie “getroffen” worden, zich met dit probleem bezig te houden. De bevoorrechte strategie (...) bij deze poging schijnt de poging te zijn om het werk, dus ook de arbeiders – of de ongewenste stromen in het algemeen – in de ruimte lokaal ter plekke te fixeren, terwijl het kapitaal en de elites in de “ruimte van de stromen” mogen circuleren.” (id. : 145)

- Vanuit een *constructivistisch* perspectief gezien wordt de bedreiging door migratie over het algemeen vooral als een door de praktijken van grensbeveiliging geschapen probleem beschouwd. Maar niet alleen de staten, ook de media

dragen er ontegenzeggelijk toe bij dat dit discours wordt geproduceerd. Met betrekking tot het “binnenstromen van migranten” op de Canarische Eilanden, Ceuta en Melilla heeft het aanwijzen van migratie als een bedreiging en een veiligheidsrisico als het ware voor nieuwe zuurstof gezorgd. Politici en media hebben er wezenlijk toe bijgedragen om hiermee een “gezamenlijk Europees probleem” te scheppen, iets wat voorheen niet het geval was. Natuurlijk hoeft dat niet te betekenen dat er anders geen migratiestromen meer zouden bestaan. Ongetwijfeld werd migratie pas door bepaalde politieke reguleringsspelingen tot een “veiligheids-“ en saamhorigheidsprobleem gemaakt. Etzold spreekt daarom van “geïlegaliseerde migratie” (id. 147): “Door de illegalisering van migratiestromen werden de grenzen van de natiestaten tot productielocaties omgeschapen, werden migratieondernemers tot productietoeleveranciers gepromoveerd, werden veiligheidsbedrijven en grensbewakingsdiensten tot producenten gemaakt, en werden beslissers over de migratiepolitiek tot productiemangers van geïlegaliseerde migratie omgevormd. De geïlegaliseerde migranten zelf zijn daardoor het product van al deze processen geworden.” (id.)

Irreguliere migranten in de gesettelde buitenstaanderfiguratie

Iets gelijkaardigs als bij Bauman kan men bij Norbert Elias over gesettelden en buitenstaanders terugvinden (zie Elias en Scotson 2002). De vluchtelingen en de irreguliere migranten vertegenwoordigen bij hem de machteloze buitenstaanders waartegenover de Europese samenlevingen hebben postgevat. In de handen van gesettelden – die van de Europese lidstaten – berust de economische en politieke macht. Hiertoe kunnen de buitenstaanders, c.q. hun landen van herkomst, zich geen toegang verschaffen. De gesettelden onderscheiden zich door hun schijnbaar gedeelde waarden en normen, waaraan alle lidstaten van de EU deelachtig zijn, en die de buitenstaanders, dat zijn dan de irreguliere vreemdelingen en de vluchtelingen, niet bezitten. Verder beschikken ze over een hoge graad aan groepssamenhorigheid op basis van een sterk groepscharisma: de collectieve identificatie met de idee van de

democratische, vooruitstrevende Europeesheid (*Europeanness*). Ze stigmatiseren de buitenstaanders door hen de negatiefste en slechtste eigenschappen van de eigen anomische minderheid toe te dichten (id.: 13). Hierdoor worden ook de buitenstaanders, zowel collectief als individueel, als anomisch ervaren. Dat alles weerspiegelt zich voorts ook in het begrip van de “illegalen”.

Deze begripsmatige definiëring veronderstelt dat deze mensen voortdurend wetten zouden overtreden, dat wil zeggen dat ze in een toestand van anomie leven. De door deze stigmatisering geschapen machtsdifferentiatie en de hieruit resulterende minderwaardigheid van de buitenstaander maken een uitwisseling met hen onmogelijk. Het contact wordt hierdoor onmogelijk gemaakt. De buitenstaander sluit daarna zichzelf uit en het taboe op het onderling sociaal verkeer wordt bevestigd door het oppoken van de angst voor het “besmeuren” van de “betere mensen” door de buitenstaanders.

De buitenstaanders onderscheiden zich het meeste door hun relatieve armoede en dus door hun lage levensstandaard. Dat is in vergelijking met de Europeanen het scherpste het geval met de vluchtelingen en de irreguliere migranten. Hun uiterlijk, hun huidskleur en hun taal zouden volgens Norbert Elias en John L. Scotson daarom slechts van geringe betekenis zijn. Men beschouwt hun taal enz. als *schibboleths*, dat wil zeggen als eigenaardigheden of als taalkundige bijzonderheden, waardoor de vluchtelingen en de migranten als dusdanig herkenbaar worden gemaakt en geobjectiveerd (id.: 26, 33). Omdat de buitenstaanders zich niet aan groepsspecifieke normen van de gesettelden willen houden, brengen zij de orde van de gesettelden in gevaar en daarom gaan ze door voor anomisch. Het resultaat van hun voortdurende stigmatisering is dat ze uiteindelijk de uitgevonden minderwaardigheid van de buitenstaander overnemen.

Machtsverschillen treden aan het licht als de soevereiniteit van de natiestaat, hier in de zin van het territoriale gezag, door een “illegale” grensoverschrijding geschonden wordt. Wat zou er echter aan de hand zijn als dit het geval is bij een grensoverschrijding van personen die van een internationaal erkende rechtsbescherming genieten?

Of wat gebeurt met diegenen die niet eens tot aan de grens geraken?

In de volgende paragraaf zal ik daarom ingaan op de verhouding tussen soevereiniteit en mensenrechten.

Over soevereiniteit en de uitzonderingstoestand

In de wetenschappelijke gemeenschap is er reeds geruime tijd een strijd gaande of er een, en waarin de, mogelijke tegenspraak tussen de soevereiniteit van de nationale staat en de universele mensenrechten zou kunnen bestaan. Enerzijds zijn er die zeggen dat er wel degelijk een tegenspraak bestaat (Krause 2009; Benhabib 2004, 2008). Volgens Seyla Benhabib is het “spanningsveld tussen mensenrechten en politieke soevereiniteit voor [democratieën] van constitutieve betekenis” (Benhabib 2008: 118). Ondanks historische tradities en praktijken moeten de mensenrechten daarom in het maatschappelijk verdrag concreet worden verankerd. “Ze hebben”, zo stelt Benhabib, “een contextoverstijgende geldigheidswaarde, waardoor de uitgesloten vreemdelingen en de onderdrukten, de gemarginaliseerden en de verachten hun recht op politieke inspraak en staatsgehoorheid opeisen kunnen.” (id.: 124) Anderzijds aanzien de vertegenwoordigers van het realisme de staatsoevereiniteit *per se* als een garantie voor de mensenrechten. Maar niet enkel de mensenrechten, eveneens de controle- en grensregimes zouden daarom beter het soevereine privilege van de democratische staten blijven (Walzer 2002).

Binnen de eigen landsgrenzen is een staat in de zin van Max Weber nog altijd soeverein: de staat is de drager van het legitieme geweldsmonopolie. De soevereiniteitsdoctrine is tot op heden van kracht en rechtvaardigt de absolute controle over het eigen territorium en de grenzen (Anderson 1998: 4). Het ontstaansmoment van de ideeën over de soevereiniteit van de nationale staat en de territoriale begrenzing moet men op het einde van de Dertigjarige Oorlog situeren met de *Vrede van Westfalen* (Teschke 2007: 17). Deze vrede kon na de energieconsumerende oorlog in 1648 enkel op basis van soevereine en gelijkberechtigde staten worden georganiseerd (Schroeder 1996). Daarom wordt deze bijzondere vrede als de oorsprong van de moderne

internationale betrekkingen beschouwd (Teschke 2007). Hier werden reeds de regels vastgelegd waarnaar de Europese staten voortaan op diplomatiek vlak zouden moeten handelen. Ook al werden deze regels deels vervangen “door een postterritoriale, postmoderne, mondiale ordening” (id.: 17), toch meen ik desalniettemin dat, evenals voorheen, sommige delen van de oude logica, in het bijzonder die van de geopolitieke veiligheid, nog altijd over-eind staan.

De figuur van de “buitenlander” is een product van het territorialiteitsprincipe en van de soevereiniteit die de nationale staat over de eigen grenzen uitoefent (Krause 2009: 80). Het overdragen van de soevereiniteit aan de supranationale EU heeft zich, hier met betrekking tot een gemeenschappelijke vluchtelingenpolitiek, weinig veranderd. Vandaag bestaan gemeenschappelijke visumregelingen, een gemeenschappelijk grensbeveiligingsagentschap (*Frontex*) en de Europese politiedienst *Europol*. Maar gesteund op hun territoriale soevereiniteit en onder de premissen van de interne veiligheid bepalen nog altijd de nationale staten de toelatingsvoorwaarden van vluchtelingen en migranten. Ook Andrew Linklater (1998: 123, in Humrich 2006: 446) ziet het staatsburgerschap en de staatssoevereiniteit als de twee centrale constructies van het uitsluitingsstelsel dat de staat heet te zijn.

Het probleem van de soevereiniteit in samenhang met de Europese buitengrenzen

bestaat volgens Giorgio Agamben daarin dat het soevereine regeren met behulp van de uitzonderingstoestand meer en meer tot een paradigma van het regeren is geworden (Agamben 2004). Hierin volgt hij Walter Benjamin die reeds in zijn opstel “Über den Begriff der Geschichte” schreef dat historisch gezien de uitzonderingstoestand eerder de regel dan de uitzondering is (Benjamin 1940: 5). Vertrekkende van Carl Schmitts definitie “soverein is diegene die over de uitzonderingstoestand beslist” (id.: 7), postuleert ook Agamben dat dit “niemandsland tussen publiek recht en politieke facticiteit, tussen rechtsorde en leven” in het moderne tot een techniek van het regeren is geworden (Agamben 2004). Kon de soeverein bij Schmitt het recht nog krachtens zijn autoriteit opnieuw herstellen, dan komt de uitzonderingstoestand bij Agamben een biopolitieke betekenis toe, zodat wanneer het recht wordt opgeheven, ook al het levende door de uitzonderingstoestand wordt ingesloten (id.: 8 e.v.). Volgens Agamben is de productie van biopolitieke lichamen de eigenlijke kern van de soevereine macht (Agamben 2004: 16). De politiek van het avondland, zo zegt hij, zou eentje zijn van erbij betrekken en eentje zijn van uitsluiting van het naakte bestaan. De gemeenschap van de mensen vestigde zich uiteindelijk op basis van deze uitsluiting. De protagonist is bijgevolg het naakte bestaan zelf, de *homo sacer*, “die gedood zou moeten worden, maar niet geofferd mag worden”, daar hem een belangrijke functie in de huidige maatschappelijke orde toekomt (id.: 18).

Politiek zou vandaag geen andere waarde als het leven mogen hebben, zegt Agamben, en hij ziet de (mensen)rechtenontwikkeling van moderne democratieën daarom als onverbreekbaar verbonden met het feit dat er een *homo sacer* bestaat.

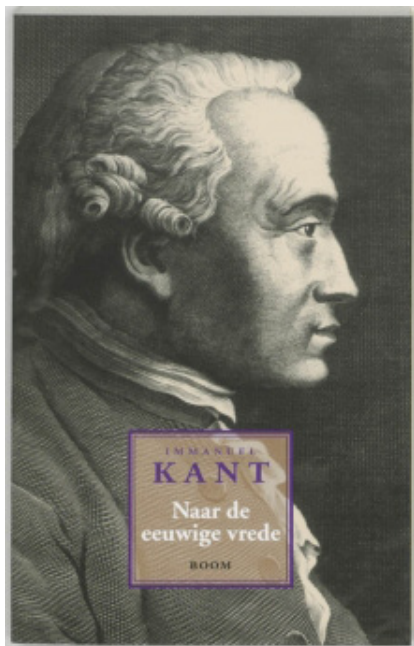
In de volgende paragraaf zal ik daarom ingaan op een tweede theoretisch uitgangspunt, nl. de idee van een mondiaal kosmopolitisme waardoor, volgens Kant, mensen van een universeel wereldburgerrecht zouden kunnen genieten.

Kosmopolitisme en de idee van het wereldburgerrecht

Uitgaande van Kants idee van een wereldburgerrecht binnen een kosmopolitische democratische gemeenschap wordt hier eveneens met de theorie van het vloeibare moderne van Zygmunt Bauman aangeknoopt. Er zal in deze paragraaf worden aangetoond dat kosmopolitisch denken een strategie kan zijn die overeenstemt met de mondiale politieke verschijnselen en die op een moreel verantwoordelijke manier met mensen omgaat.

Kwame Anthony Appiah omschreef deze manier en aard van denken met de volgende woorden: “In het begrip van het kosmopolitisme zijn (...) twee strengen met elkaar verweven. De ene is de gedachte dat we plichten tegenover de andere mensen hebben, die voorbij de bloedverwantschap gaan en die zelfs boven de eerder formele banden van een gemeenschappelijk staatsburgerschap uitstijgen. De tweede streng is de voorstelling dat we niet zomaar enkel en alleen de waarde van het menselijk leven, maar ook van individuele menselijke levens ernstig moeten nemen” (Appiah 2009: 13).

Ook Benhabib heeft zich, hierin beïnvloed door Hannah Arendt en door moraaltheoretische overwegingen, lange tijd met kosmopolitisme en democratie beziggehouden. Ze definieert kosmopolitisme als volgt: “Het woord ‘kosmopolitisme’ wordt samengesteld uit *kosmos* (het universum) en *polites* (de burger). Tussen deze beide begrippen bestaan duidelijke spanningen. (...) Aristoteles zegt dat men om buiten de grenzen van de stadsstaat te kunnen leven, óf een dier óf als een god zou moeten zijn. Daar echter mensen noch het ene noch het

andere zijn, en daar de kosmos niet de *polis* is, is de *kosmopolites* niet werkelijk een burger, maar een ander soort wezen.” (Benhabib 2009: 66) Reeds bij de stoïcijnen in de Oudheid waren er gedeelde *nomoi* (de wetten) en een gedeelde *logos* (de begiftiging met verstand) van de mensen. Een kosmopoliet moet, zegt Benhabib, zich van eigen zeden en wetten kunnen distantiëren ten gunste van een hogere, redelijk orde (id.).

Bij Kant vindt men voor de eerste maal in de politieke theorie de verstrengeling van kosmopolitisme en democratie (Benhabib 2009: 67). In zijn beroemde essay *Zum ewigen Frieden*¹⁰ uit het jaar 1795 bevinden zich drie definitieve artikelen over de eeuwige vrede tussen staten waarin het antwoord op de vraag hoe democratieën met elkaar zouden kunnen omgaan wordt geformuleerd. De belangrijkste premissen zijn: “De burgerlijke wetgeving moet in elke staat republikeins zijn”; “Het volkenrecht moet op een federatie van vrije staten gebaseerd zijn” en “Het wereldburgerrecht moet zich beperken tot de voorwaarden voor een algemene gastvrijheid” (Kant in Benhabib 2009: 68). In de eerste plaats staan volgens het wereldburgerrecht (*ius cosmopoliticum*) mensen en staten in een wederzijdse op elkaar inwerkende verhouding tot elkaar (Kant 1984: 14). Het wereldburgerrecht is naast het burgerlijke en het internationale recht één van de drie onderdelen van de theorie van het publiek recht. Personen zijn bijgevolg als “burgers van een algemene mensenstaat

te beschouwen” (id., eigen nadruk P. G.). De vreemdeling komt bovendien uitdrukkelijk het recht toe om op het grondgebied van een ander gastvrijheid (*hospitaliteit*) te genieten en door deze laatste niet vijandig te worden bejegend (Kant 1984: 24).¹¹

Kant accepteert dat de staat een vreemdeling mag afwijzen, *indien de uitwijzing zijn leven niet in gevaar brengt* (zie id.). Kant heeft het ook niet over een *gastrecht* gebaseerd op een duurzaam verblijf, maar wel degelijk over een *bezoekrecht*, “dat aan alle mensen daarentegen toekomt. Het gaat om het recht zichzelf een gemeenschap aan te bieden op grond van het gemeenschappelijk bezit van het aardoppervlak, waarop zij zich niet tot in het oneindige kunnen verstrooien, daar het oppervlak een bol betreft. Daarom moeten zij het ten slotte toch opbrengen naast elkaar te leven. Niemand immers heeft oorspronkelijk meer recht op een bepaalde plaats van de aarde te zijn dan ieder ander.” En verder verduidelijkt hij: “Onbewoonbare delen van dit oppervlak, de zee (...), scheiden deze gemeenschap, maar zo dat het schip (...) het mogelijk maakt, om over deze niemand toebehorende streken heen elkander te benaderen. Aldus wordt het recht op het oppervlak, dat het menselijk geslacht gemeenschappelijk toekomt, voor een mogelijk verkeer benut.” (id.: 24) Het recht op gastvrijheid strekt zich vooral uit tot “de voorwaarden van de mogelijkheid een verkeer met de oude inwoners te proberen.” (id.)¹²

Kants bewering dat aan de hulpbehoevenden het binnenkomen niet kan worden ontzegd, mocht dat anders tot hun “ondergang” kunnen leiden, heeft in 1951 als grondslag voor de bepaling van het “niet terugsturen”, het principe van het *non-refoulement*, voor de Geneefse vluchtelingenconventie gediend (Benhabib 2009: 68). Kant stelt een kosmopolitisch federalisme voor onder de voorwaarde van de toekenning van burgerrechten aan allen en van loyaliteit ten aanzien van de democratische instellingen in de sub- en supranationale ruimtes (Benhabib 2008: 14).

A. John Simmons heeft in deze uiteenzetting van Kant aanzienlijke hiaten, vooral met betrekking tot de mensenrechten, gevonden. Hij maakt daarom bezwaar tegen het feit dat Kant de mensenrechten tot een

voetnoot heeft gereduceerd, ondanks de categorische imperatief van de gelijke behandeling van alle individuen (Simmons 1998: 2). Ook Benhabib kritiseert het feit dat Kants liberalisme, ondanks zijn buitengewone verdiensten, weinig robuust is: in Kants republiek worden vrouwen, huishoudelijk personeel en leerlingen zonder bezittingen als “handlangers van de gemeenschap” betiteld en hun juridische status hangt van het mannelijke hoofd van de huishouding af (Benhabib 2009: 70). Simmons verwijst naar Martha Nussbaum door te stellen dat de stoïcijnen uit de Oudheid, zoals Plutarchus of Diogenes, reeds veel vroeger een opvatting van de zedelijke gemeenschap hadden die uit de humaniteit van alle mensen voortvloeit (Simmons 1998: 94). Klaus Dicke kritiseert hier het feit dat het “recht van de wereldburger” van de stoïcijnen in elk geval zich uit de filantropische wereldvisie zou hebben gevoed en met afdwingbare rechten niets te maken heeft (Dicke 1998: 119). Het enige aangeboren recht bij Kant is de vrijheid krachtens het menszijn (Simmons 1998: 103). Uit dit ene recht laten zich zeer zeker verdere mensenrechten afleiden. Enkel de territoriale staten, respectievelijk de supranationale statenbonden zoals de EU, verhinderen dat aangeboren vrijheidsrecht. Kant staat het bezoekrecht van de vluchtelingen wel toe, maar daar horen noch het gastrecht, noch het eigendomsrecht bij – die kunnen enkel door een liefdadig verdrag verworven worden (Dicke 1998: 120). Maar dan nog blijft het bezoekrecht de voorwaarde voor alle volgende rechten die een buitenlander kan verwerven.

Dicke beschrijft verder in hoeverre men Kants wereldburgerrecht als criterium voor kritiek en voor de juridische vervolging van ongestuurd gedrag van moderne staten kan doen gelden (id.: 121). Bekijkt men echter de huidige verdragsteksten en wettelijke instellingen, zoals de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* van de VN, dan zou men kunnen denken dat het wereldburgerrecht al meer dan gerealiseerd is. Dicke stelt overigens dat het, evenals vroeger, de *nationalisten* zijn die de omvang van de rechten van vluchtelingen beperken. Tot nu toe werd de nationale praxis van het bewaken van de grenzen als uitdrukking van de soevereiniteit nauwelijks in vraag gesteld, ofschoon ze in

open tegenspraak met de erkenning van de universele mensenrechten is.

De internationale migratie valt onder de regels van de internationale universele mensenrechten. Deze regels bestaan zowel uit volkenrechtelijke verdragen alsook uit de “soft law”, dat wil zeggen internationale overeenkomsten en richtlijnen die niet onder de *Vienna Convention on the Law of Treaties* vallen.¹³ Benhabib schrijft hierover: “Bij de transnationale migratie daarentegen gaat het om de rechten van de individuen die, hoewel ze weliswaar niet meer tot een bepaalde staat of gemeenschap behoren, toch eenvoudigweg als menselijke wezens met een territoriaal gebonden openbare zaak in aanraking zijn gekomen en die binnenkomen om hun inburgering te verzoeken.” (Benhabib 2008: 22) Daarbij genieten deze mensen het recht om “zich bij de samenleving aan te bieden” (id.: 40).

In de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* is weliswaar het recht op emigratie vastgelegd, maar niet het recht op immigratie (artikel 13). Dat betekent dat mensen weliswaar mogen emigreren, maar ze kunnen daarna op geen plek hun recht doen gelden om er te worden opgenomen. Een uitzondering hierop vormt Israël (ten minste voor de joden). Hoewel niet alle Israëliërs joden zijn, mogen wel alle joden Israëliërs worden.

Mondiale normen gebaseerd op een moreel universalisme zijn er al sinds de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* van 1948. Artikel 15, paragraaf 2, hiervan bepaalt dat er een wet op de inburgering moet zijn, als gevolg waarvan iedereen “het recht tot een staat te behoren” heeft en “niemand zijn staatsburgerschap willekeurig kan worden ontnomen, noch het recht erop kan worden ontzegd, noch om van nationaliteit te veranderen...” (Benhabib 2009: 69, eigen nadruk P.G.). Dit artikel stelt dat de rechten en plichten van andere individuen als morele en juridische persoon bewaard moeten blijven. Volgens Benhabib hebben alle mensen deze morele verplichting. Iedereen moet zich de vraag stellen of de verandering van de eigen cultuur of van de eigen levensstandaard als grondslag kan dienen voor de afwijzing van hulpbehoevenden (id.: 44).

Benhabib stelt klaar en duidelijk dat mensen als morele agenten een recht op bescherming door de wet genieten, onafhankelijk van hun staatsnationaliteit of de etnische groep waartoe ze behoren (id.: 65). Mondiale gerechtigheid betekent doorlaatbare grenzen en de bereidheid tot het binnenlaten van anderen. Uit Hannah Arendts formulering van het “recht om recht te hebben” wordt bij Benhabib een nieuwe morele imperatief geformuleerd: “Behandel alle mensen als personen, die tot een groep van mensen behoren en aanspraak op bescherming kunnen maken” (Benhabib 2008: 63). Arendts uitspraak heeft enerzijds betrekking op de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* en anderzijds op rechten die van de *staatsnationaliteit* afhangen – de burgerrechten. Lange tijd werd democratie met de burgerstatus en het recht op privébezit verbonden. Alleen het behoren tot een staat garandeerde de individuele rechtsbescherming. De soeverein definieert de voorwaarden voor het recht op staatsburgerschap (inclusief de burgerrechten) voortaan steeds nauwer. Benhabib pleit ten gunste van een *mensenrecht om ergens te mogen toebehoren*, dat op de universele moraal is gebaseerd. De voorwaarden waaronder een langdurig verblijfsrecht gegarandeerd wordt, zou echter door de republikeinse soeverein bepaald mogen worden (id. 51).

De fictie van het volk

De geschiedenis van de volkeren is een geschiedenis van gelaagde processen en ontwikkelingen. Nog altijd is geen volk uit de hemel komen vallen, zo merkt Benhabib ironisch op (Benhabib 2008). Altijd al hebben zich samenlevingen zowel door een moreel als door een politiek pluralisme

onderscheiden dat zich als groepsintern waardepluralisme en als waardepluralisme van verschillende groepen openbaart. Benhabib wijst de voorstelling van homogene collectieven of gesloten, holistische samenlevingen strikt af: “De identiteit van collectieven werd steeds uit concurrerende en controversen vertellende verhalen gevormd, waarin universele strevingen en bijzondere ervaringen met elkander wedijveren en in een voorbijgaande narratieve synthese opgenomen worden die dan weer wordt in vraag gesteld en door nieuwe differentiëringen en debatten wordt opgesplitst.” (id.: 86)

Benhabib spreekt voorts ook van een “fictie van een volk” (id.: 90) en stelt in haar filosofisch onderzoek hier de autonomie van het individu in het middelpunt tegenover. Daarbij komt dat het weberiaanse begrip van de klassieke staatsburger stuk voor stuk wordt afgebroken. Ging Weber nog van de eenheid van woonplaats, een bevoegde administratie, een democratische participatie en culturele saamhorigheid uit, nu wordt deze eenheid meer en meer in vraag gesteld (id.: 143).

Het recht op inburgering

Benhabib ziet ontwikkelings- en economische hulp niet als vervanger voor het recht op immigratie voor vluchtelingen en asielzoekers. Desondanks, zegt ze, veroorzaakt onder andere juist onze maatschappelijke orde de ellende van de hongerenden. Daar ons handelen gevolgen heeft, gaat het met morele plichten evenzo. Sociaaleconomische gerechtigheid en democratie zijn interdependent en kunnen alleen maar door de democratische soeverein gegarandeerd worden, aldus Benhabib: “de legitimiteit

van het democratische samenzijn berust op beide: het garanderen van universele rechten en de zelfbeschikking.” (id.: 116) Rechten, respectievelijk het recht op immigreren, worden aldus in openbare vertogen behandeld en voortdurend opnieuw gedefinieerd. In de traditie van het liberalisme is het grondrecht op emigratie gegrondvest op de zelfbeschikking van de mensen om zich “vóór of tegen bepaalde basisprincipes van de communicatieve vrijheid uit te spreken.” (id.: 136) Dat behelst de vrijheid om over de eigen levensomgeving te beslissen. Alleen al daardoor mag het uitreizen van mensen door de staat niet worden gehinderd. Het recht op inburgering bijvoorbeeld is een bestanddeel van het verbod op een willekeurige uitburgering, vervat in de Conventie van Genève¹⁴ over de vluchtelingen en mensen zonder papieren. Dit is de realisering van Kants opvatting dat een hulpbehoeftige het immigreren niet mag worden geweigerd.¹⁵

Volgens Benhabib zijn de toelatingscriteria van de soevereine staten doorgaans legitiem – maar ook alleen als deze niet tot een duurzame afwijzing leiden. Een afwijzing mag slechts mogelijk zijn op voorwaarde dat er geen noodlottige elementen, zoals herkomst, huidskleur en seksuele geaardheid, een doorslaggevende rol spelen. Vrij gekozen elementen, zoals beroepskwalificaties, vaardigheden of hulpbronnen, dat wil zeggen overwegingen die voor beide zijden aanvaardbaar kunnen zijn, zijn daarentegen wél weer legitieme toelatingscriteria (id.: 138 e.v.).

Uit het recht op inburgering volgt het informatierecht. Als gevolg hiervan moeten de criteria en de voorwaarden van inburgering duidelijk, transparant en begrijpelijk worden geformuleerd. Dat omvat ook het recht op tegenspraak en een faire gang van zaken bij het verzoek tot inburgering. Benhabib schrijft hierover: “Het mensenrecht op samenhang is gebaseerd op twee rechten: de mensenrechten en de burgerrechten. Naar mijn mening is het recht op het verkrijgen van de volledige burgerrechten – inbegrepen het recht op eigendom, de vrijheid van vereniging en van verbintenissen aangaan – evenals van het actieve en passieve kiesrecht zelfs een mensenrecht. Daarbij is een beperking van de soevereiniteit, c.q. de handelingsvrijheid van democratische gemeenschappen, verboden: voor

elke binnenkomer moet de weg naar de inburgering principieel openstaan.” (id.: 139)

Aldus kan men volgens de discours Theorie niet langer rechtvaardigen dat iemand op termijn een buitenlander zou moeten blijven. Door een duurzame insluitingspolitiek zou men, aldus Benhabib, de vluchteling, i.c. de irreguliere migrant, de status van morele subjecten moeten verlenen en zijn communicatieve vrijheid moeten garanderen.

De Europese Unie

Historisch bestond vaak de maatschappelijke behoefte om buitenstaanders buiten te sluiten of binnenlands te disciplineren, waardoor maatschappelijke veranderingen werden verhinderd (Benhabib 2008: 170). In de EU is dit model van de gastarbeider, zo stelt Benhabib, vanouds de regel geweest. De gastarbeider geniet weliswaar in mindere mate sociale rechten, maar geen politieke rechten. Een aandeel in de gemeenschappelijke identiteit verwerven, wordt hem bemoeilijkt en door criminalisering verhinderd. Benhabib ziet hier het gevaar van het ontstaan van een duurzame vervreemding met groepen die door de meerderheid in de samenleving worden uitgesloten (id.: 145). De rechteloze grijze zone waarin de vluchtelingen en de asielzoekers in de EU leven, maakt vaak voor hen slechts een ondergronds bestaan mogelijk. De niet-geregistreerden krijgen geen toegang tot sociale rechten en prestaties. Geregistreerde asielzoekers zouden slechts na drie maanden verblijf

een arbeidsvergunning kunnen krijgen (id.: 152). Vluchtelingen en asielzoekers beschikken slechts over een beperkte mobiliteit en arbeidsmogelijkheid: ze worden gecriminaliseerd en leven meestal afgesneden van de samenleving in een asielzoekerscentrum. Daarbij worden ze gemakkelijker doelwit van vijandige overvallen op vreemdelingen. Volgens Benhabib laat zich deze toestand als een “permanente uitzonderingstoestand onder bedreiging met geweld” omschrijven (id.: 161). Een gelijkaardige uitspraak vindt men bij Adorno terug: “De woede ontlaadt zich op diegenen die opvalt zonder bescherming. En daar de slachtoffers onder elkaar verwisselbaar zijn, dit al naargelang de constellatie met vagebonden, joden, protestanten of katholieken, kan iedereen met dezelfde blinde lust van de doodslag als moordenaar optreden zo gauw als die norm zich sterk genoeg doet voelen.” (Adorno 2004: 180)

Ogenscheinlijk vindt men hier één der blinde vlekken in het Europese rechtssysteem. Problematisch is in Benhabibs ogen echter niet alleen de uitsluiting van vluchtelingen afkomstig uit derdelanden, maar ook de samenwerking van de EU met de landen van herkomst van de vluchtelingen. Meestal zijn dat repressieve regimes en de gevolgen van de terugkeeroperaties zijn voor de afgeschoven asielzoekers catastrofaal. Deze politiek verzwakt de *Conventie van Genève* en de plichten van staten tegenover hun vluchtelingen (id.: 150).

Voorts bestaan er, aldus Benhabib, twee categorieën van buitenlanders: enerzijds de

onderhorigen van derdeland en anderzijds de EU-buitenlanders die wezenlijk meer rechten genieten dan diegenen die het niet gelukt is om vanuit derdelanden de EU binnen te komen. Daarbij worden verschillende praktijken en normatieve principes in de diverse lidstaten gebezigd. De voorwaarden voor binnenkomen worden niet supranationaal door een instantie van de EU vastgelegd, maar door elke nationale wetgever. Hoewel binnen de EU voor EU-burgers de politieke burgerrechten in toenemende mate van de nationale en culturele herkomst losgekoppeld worden, heeft zich de toestand voor de onderhorigen van derdelanden eerder verslechterd.¹⁶ Aldus werd het recht op universele gastvriendschap “op het altaar van de staatsbelangen” geofferd (id.: 174).

Democratische legitimering door iteraties

Democratieën hebben ook doorlaatbare grenzen nodig: “De wil van de democratische soeverein kan zich enkel over het gebied uitstrekken dat onder zijn jurisdictie valt. Daarom hebben democratieën grenzen nodig ...” (id.: 53). De economische voordelen van open en doorlaatbare grenzen en het vrije verkeer van mensen, goederen en dienstverlening zijn empirisch voldoende onderbouwd (id.: 91). En verder: “Weliswaar heeft de democratische soeverein de controle over een bepaald territorium nodig, maar hij kan ook door de reflexieve stappen van de zelfbestemming zijn grenzen en saamhorigheidscriteria opnieuw vastleggen.” (id.: 55) In een discursief maatschappelijk bemiddelingsproces moeten mensenrechten in democratieën voortdurend weer opnieuw “als staatsdoelstellingen” onderhandeld worden. Benhabib bestempelt dit als een voortdurende proces van zelfschepping van democratieën (id.: 174).

Daarvoor is enerzijds de actieve en loyale participatie in representatieve democratische instellingen een minimale vereiste. Anderzijds is er een bemiddelingsmogelijkheid tussen de internationale rechtswetten en de nationale wetgeving nodig (Benhabib 2008: 173). Benhabib gebruikt hiervoor de term democratische iteratie, die van het Latijnse *iterare* (herhalen) afstamt en die door Jacques Derrida voor het eerst is ingevoerd. Onder dit begrip plaatst Benhabib al “die complexe openbare debatten,

beraadslagingen en discussies waarin universalistische rechten en principes van instellingen van het recht en van de politiek, evenals van de organisaties van de burgermaatschappij besproken en gecontextualiseerd, aangevallen en verdedigd, hervormd en geherformuleerd worden. Dat kan zowel binnen de overheidsinstellingen van het wetgevende, het justitiële en het executieve apparaat, als in de informele sfeer van de burgermaatschappij en de media geschieden.” (id.: 175) Het begrip iteratie betekent hier dan dat elke herhaling een variatie is, waarbij de betekenis van het begrip veranderd wordt. Rechten worden bijvoorbeeld steeds weer in een nieuwe context geplaatst en gekritiseerd, geherinterpreteerd en gevarieerd. Benhabib noemt dit het “proces van de creatieve toe-eigening en aanpassing van maatgevende normen”, of ook de op het domein van het recht betrokken *recht genererende debatten* (id.: 176 e.v.). Hiermee bedoelt ze datgene wat het individu in zijn interdependente wereld als wereldburger zowel als aanstichter, alsook als bestemming van wetten zou moeten zijn. In de huidige debatten gevoerd over de waarden en normen bevindt zich, aldus Benhabib, de bemiddelingsplek tussen universele normen en de wil van de democratische soeverein. “Wie tot het volk behoort, dat is een politieke vraag waarover doorlopend opnieuw moet worden onderhandeld.” (id.: 204)

In een discursief maatschappelijk bemiddelingsproces moeten mensenrechten in democratieën voortdurend weer opnieuw “als staatsdoelstellingen” onderhandeld worden. Benhabib bestempelt dit als een voortdurende proces van zelfschepping van democratieën.

Met betrekking tot het “illegale” schrijft Benhabib dat het hier om een criminalisering van diegenen gaat die “illegaal” zijn binnengekomen en dat zij daarom het gebruik van die term ten scherpste veroordeelt. Ze spreekt in deze samenhang zelfs van een maatschappelijke dood van diegenen die door de illegaliteit worden getroffen (id.: 208). Zij pleit daarom voor het invoeren van het migrantenstemrecht en ook voor een basispakket in de gezondheidszorg voor de irreguliere migranten. Democratische vertegenwoordiging zou zich niet moeten oriënteren op de territoriale

grenzen, want het veelvoud van “theaters van democratische representatie” zal door de gemeenschappelijke problemen en groeiende interdependenties¹⁷ alleen maar toenemen (id.: 211 e.v.). Desalniettemin wordt de *demos* als aanstichter van wetten door toedoen van het soevereine volk niettemin *territoriaal gevormd*. Voorts zijn deze figuraties nooit statisch, want ze kunnen zich telkenmale weer opnieuw vormen, op voorwaarde dat de soeverein in een bepaald geldigheidsgebied hen rechten toekent, bijvoorbeeld door het verlenen van amnestie aan irreguliere migranten (id.: 212).

Een grondwet voor de hele wereld?

Daar Kant de versmelting van verschillende staten afwijst, vertolkt hij de visie dat een bond van soevereine republieken de verstandigste oplossing zou zijn. Een zogenaamde wereldrepubliek, dus het smelten van staten in een universele monarchie, zou het gevaar in zich dragen van een “zielloos despotisme”, evenals van anarchie en dwangheerschappij (Kant 1984: 34). Het verenigende element daarentegen is niet zoiets als een vorm van internationale solidariteit, maar van “wederzijds eigennut”, van de handelsgeest (id.: 24 e.v.).

Benhabib bepleit een kosmopolitisch federalisme met voorwaardelijk doorlaatbare grenzen. Daarbij kritiseert ze dat er nog wel geen wereldgrondwet bestaat, maar toch bestaan er reeds bestanddelen van een fragiele mondiale burgermaatschappij. Door de toenemende institutionalisering en jurisdisering van het volkenrecht kunnen staten verder gekortwiekt worden.

Volgens Habermas zijn individuen en staten stichtende subjecten en tegelijk de voorwaarden voor een wereldgrondwet. Desalniettemin, zegt Habermas, is ook een consensus over de mensenrechten geen equivalent voor de staatsburgerlijke solidariteit, die op een collectieve identiteit is gestoeld. Een solidariteit van de wereldburgers drukt zich enkel kosmopolitisch uit indien er een wereldwijde reactie, zoals ontgoocheling over de mensenrechtenschendingen, bestaat (Habermas 1996: 163). Deze reactie is echter te oppervlakkig. Ze ontbeert, aldus Habermas, een gemeenschappelijke politieke cultuur om een binnenlandse wereldpolitiek mogelijk

te maken. Aan een wereldorganisatie ontbreekt de noodzakelijke legitimatiebasis. Verder kan de totale insluiting van een dergelijke organisatie problematisch zijn, daar ze niet de niet-leden van de leden kan onderscheiden (id.: 161). Daarom moeten er bemiddelende instellingen en regionale politieke, economische, evenals politieke veiligheidsorganisaties, zijn (id.). Ook internationale onderhandelingsystemen die staatsactoren met binnenlandse processen verstrengelen, bieden, aldus Habermas, een perspectief voor de toekomst. Voor deze deliberatieve processen zijn in het bijzonder niet-gouvernementale organisaties belangrijk om beslissingen ook naar de basis terug te koppelen (id.: 167). Habermas betwijfelt echter of zich een wereldburgerbewustzijn onder binnenlandse druk tegelijk met een “kosmopolitische solidarisering onder dwang” (id.: 168) zou kunnen vormen.

De visie dat enkel en alleen maar de staat de mensenrechten en hun implementatie zou kunnen garanderen, wordt ook door vele sociale wetenschappers met Habermas gedeeld (Appiah 2009). Nochtans zijn er ook auteurs die een andersoortige wereldregering, c.q. een internationale federatie, aanraden ten einde aldus het gebruik van geweld door de nationale staten beter te kunnen controleren (Held 1996).

Bonnie Honig formuleert een zeer belangrijke kritiek op Benhabib. Daarin stelt zich de vraag over de zekerheid of bij een dergelijke progressief lineaire en tijdelijk evolutionaire ontwikkeling uiteindelijk zich ook universele kosmopolitische rechten zullen ontwikkelen. Ze merkt op dat de verkregen rechten breekbaar zijn en dat particulariteit en universalisme elkaar kunnen uitsluiten. Als voorbeeld vermeldt ze enerzijds het Europese mensenrechtenuniversalisme en anderzijds de rechteloosheid van de *sans papiers* en de irreguliere migranten in de verschillende Europese lidstaten. Haar kritiek op Benhabibs normatieve invalshoek is eentje van hegemoniekritiek. Hoe kan Europa over het algemeen een bepaalde voorstelling van recht en politiek tegen concurrerende opvattingen consolideren, terwijl er tegelijkertijd intern extreme barsten in deze vertogen te herkennen zijn (Honig 2008: 93)? In plaats daarvan komt zij met de stelling van Jacques Derrida over de gastvriendschap die tot twee verschillende

ordes behoort, nl. enerzijds tot die van de openheid en van de andere ontvangen, en anderzijds is er de tegengestelde orde waarmee de hulpbronnen van de vreemdelingen opnemende samenlevingen met hun wetten, regels en normen de grenzen van die gastvriendschap vastleggen en waardoor er onuitwisbare vijandigheden ontstaan (id.: 94 e.v.). Benhabib wist, zo luidt Honigs verwijt, de aanwezige tegenstellingen, en daarmee het politieke element, uit. De onvoorwaardelijke gastvriendschap zou immers aan het politieke vreemd zijn, ja, de onbeperkte ervan zou zelfs de gastvriendschap als recht uiteindelijk opheffen.

Honig spoort de particuliere rechtsorde er toe aan om de mensenrechten toe te staan. Een hogere supranationale instantie zou echter te fragiel zijn en ze zou, evenals de staten, geweld uitoefenen. De wetgeving zou derhalve enkel in het raam van het behoren tot een rechts- en bestuursorde te realiseren zijn (id.: 96). Een politiek zal noodzakelijk zijn om de machtelozen, de minderheden en de statenlozen te thematiseren. Zo wijst bijvoorbeeld Honig op de gelijktijdigheid van de doorlaatbaarheid van de grenzen binnen Europa en de toenemende afgrenzing voor vluchtelingen aan de buitengrenzen én op de repressie en het beperken van rechten binnen Europa – dus het samengaan van gastvriendschap en vijandigheid (id.: 97). Daarbij voert zij de politieke bewegingen van *sans papiers* in Frankrijk op, die het indelen van migranten in de praxis volgens racistische criteria aan de kaak stellen. Dat toont aan dat er naast het formele recht, zoals Benhabib dat wil uitbreiden, ook nog de xenofobe staatsapparaten, c.q. de xenofobe openbaarheid, zijn die naast elkaar bestaan.

Bovendien kritiseert ze Benhabibs “chronologie van de rechten” waaruit automatisch een rechtvaardige politiek moet voortvloeien (id.: 98). Ondanks volledige uitputting van het rechtssysteem worden in de praxis mensen benadeeld en van hun rechten uitgesloten. Ze beroept zich op Jacques Derrida die heeft gezegd dat het om een probleem gaat “van vreemdeling of buitenlander die, omdat hij onhandig met de taal omgaat, steeds gevaar loopt, door het recht van het land dat hem heeft opgenomen, te worden buitengezet en dat helemaal zonder verdediging; de vreemdeling staat vooreerst vreemd tegenover de taal van het recht waarin de plicht tot gastvriendschap en het recht op asiel, met zijn grenzen, zijn normen, zijn politie, enz. geformuleerd zijn.” (Derrida geciteerd in Honig 2008: 99). Volgens Honig wordt met het universaliteitsprincipe dergelijke bijzonderheid eenvoudig ondergebracht.

Geheel in de geest van het poststructuralisme is er nog altijd een *restant* dat het universalisme niet helemaal vermag op te vullen, het maakt niet uit hoe men de expansie van vooruitstrevende rechten bespoedigt. Het universalisme brengt ze zelf voort en wel “als het directe product van het politieke project van de vorming van Europa”, dat nationale samenhang eerder bewaart dan verzwakt (id.: 103). Dit zogenaamde *restant* bevat onder andere de interne ongerechtigheden en de politiek van beveiliging van de buitengrenzen van de EU.

Will Kymlicka rekent tot de slachtoffers van de liberale staatsheid *ten eerste* de mannelijke en vrouwelijke immigranten, *ten tweede* inboorlingen en minderheden en *ten derde* de nabijgelegen buurlanden (Kymlicka 2008: 113). De door Benhabib

gepostuleerde nieuwe openheid zou een zwendel zijn, aldus Honig. Soevereiniteit zou eenvoudig niet meer aan de nationale buitengrenzen zichtbaar zijn, maar binnen in de staten. Met betrekking tot het Europese niveau gewaagt ze van de imitatie van de oude staatssoevereiniteit met betrekking tot de veiligheid van de buitengrenzen van de EU (Honig 2008: 104). De vluchtelingenpolitiek zou ronduit “een gelegenheid voor de verfijning en de versterking van de staatsmacht zijn” en dat ziet Honig als “*teken van een nieuwe continentale soevereiniteit van de EU*” (id., eigen nadruk P. G.). Vluchtelingen zijn voor haar objecten van macht die “het staatssysteem en zijn soeverein legalisme vertegenwoordigen (...) – de biopolitiek en haar heerschappij over het naakte leven” (id.).¹⁸

Het etatisme werd niet overwonnen en daarom zou Benhabib, aldus Honig, proberen, het etatisme door meer etatisme te overwinnen. De verwezenlijking van de mensenrechten geschiedt, aldus Honig, door de politieke arbeid en de kans dat de verlangens verhoord worden (Honig 1998: 100). Haar voorstel luidt: een *agonistische* kosmopolitiek die kritiek uitoefent op staatsgeweld en “het legalistische project van een constitutionalisering van de EU”, die zich bovendien door een democratisch deficit doet opmerken (ib.: 106). Concreet betekent dit het oprichten van vluchtelingennetwerken die, zoals de *Underground Railroad*,¹⁹ vluchtsteden voor de vestiging van vluchtelingen scheppen en die uiteindelijk de burgerrechten versterken. Meer empathie en het bewust overtreden, c.q. bestrijden van wetten, moet helpen vluchtelingen aan hun rechten te helpen (id.: 107 e.v.). Politieke bewegingen voor vluchtelingenrechten moeten worden versterkt. De democratische soevereiniteit zou eindelijk van de staatssoevereiniteit moeten worden losgekoppeld. Nooit meer zou het politieke – en hier valt ze terug op Arendt – aan het morele mogen worden ondergeschikt gemaakt (id.: 109).

Kritische discussie

Of de articulatie van politieke eisen, evenals de door Benhabib voorgeslagen democratische iteraties in enkele Europese staten – men zwijge maar van niet-democratische staten zoals Libië – überhaupt mogelijk is, mag hier ernstig worden betwijfeld.

Politieke articulatie en democratische iteraties vinden altijd in een hegemoniaal discours plaats (Foucault 1991). Derhalve zouden allereerst mechanismen moeten worden geschapen die een symmetrische uitwisseling van meningen en interesses mogelijk maken.

De eis om de bijzonderheid overal wereldwijd te versterken, zou de cultuurrelativisten in de kaart spelen, maar daarentegen ook contraproductief voor de ontwikkeling van de mensenrechten kunnen uitpakken.

Eveneens betwistbaar is Honigs stellingheid dat mensen zich binnen een kapitalistische wereldgemeenschap überhaupt sterker zouden politiseren en zich voor de belangen van vluchtelingen zouden engageren. Benhabib zou hier tegen inbrengen, dat bepaalde vormen van bijzonderheid de opvoeding en het moreel-praktische leren nodig hebben, waardoor zich uiteindelijk een universalisme van individuele rechten kan doorzetten.

Tegen het verwijt van het etatistisch legalisme kan men inbrengen dat juist de pre-staatse rechten tegenover de nationale soevereiniteit of de intermediaire en supranationale instellingen staan. Adorno zei ooit eens: “Het was de zin van de mensenrechten, het geluk ook daar te beloven waar geen macht is.” (Adorno [1969] 2004) Een universele mensenrechteneis die niet democratisch gelegitimeerd is, zou volgens Adorno in elk geval een barbaarse bijzonderheid bevorderen.

Vast staat dat er zeker geen lineaire rechtsontwikkeling in de zin van een evolutionaire vooruitgang bestaat en ooit zal bestaan. Rechten zijn fragiel en moeten steeds opnieuw worden veroverd. We leven in het vloeibare moderne met twee parallel lopende stromen: het solide en het vloeibare moderne. Enerzijds proberen nationale staten en supranationale organisaties, zoals de EU, hun soevereiniteit naar binnen en naar buiten uit veilig te stellen. Vluchtelingen worden uitgesloten wegens een gebrek aan samenhangsgevoel en wegens het niet erkennen van hun burgerrechten. Anderzijds bestaan er de vloeibare stromen van de globalisering, van het kapitaal, de goederen en de internationale elites die zich ongehinderd over de grenzen heen kunnen bewegen. Kant zou aldus een uitgangspunt

kunnen vormen waar hij stelt: geen vreemde deling mag worden afgewezen als zijn leven bedreigd is.

Samenvatting

In dit artikel werd de genealogie van de Europese buitengrenzen geschetst. Er kon worden aangetoond dat de grenzen in de zestiende eeuw een overwegend geografische betekenis hadden en dat zich daarna een historische betekenisverandering in de richting van politieke en militaire grenzen heeft voltrokken, waardoor ze ook de staatsmacht representeren om de indringers af te weren. Een nieuw begin van Europese grensmaatregelen kreeg vorm met het einde van de Koude Oorlog. Na diverse identiteitsgerelateerde conflicten binnen de EU, evenals de gelijktijdig ingezette politieke en markteconomische integratie, losten de Europese binnengrenzen zich als gevolg van diverse verdragen in toenemende mate op. De controle aan de buitengrenzen werd daarentegen versterkt en er werd een striktere visumpolitiek ingevoerd.

Theoretisch zijn de grenzen zowel het resultaat als het gelijktijdige product van maatschappelijke toestanden. Het instituut grens is een instrument van staatspolitiek, dus politiek en dus ook kritiseerbaar. Grenzen definiëren zowel de samenhang als de uitsluiting van “anderen”. Ze zijn daarom ook identiteitsconstructies en -markeerders. Op deze wijze zijn zij ook onderdeel van het bewustzijn van de mensen. Dat betekent dat grenzen met symboliek, ideologieën en dogma’s worden omgeven. De politiek van de Europese buitengrenzen toont echter ook aan dat er geen gelijktijdigheid van een vloeibare en een solide moderne bestaat. Enerzijds is er de ruimte van de stromen met kapitaal en elites die over de grenzen heen kunnen circuleren en waarvoor hindernissen worden afgebroken. Van de andere kant is er het solide moderne met de ordeningspolitiek van de Europese natiestaten die via *Frontex* het Europese grensverloop markeren. Ordeningspolitieke praktijken omvatten controle, classificatie en horden die “illegale” migratie produceren. Irreguliere migranten vertegenwoordigen als het ware een breuk in de ordeningspolitiek en de ruimtes van de stromen. Deze migranten zijn ongewenste vreemdelingen die tevens een speelbal in een wederzijds proces van

industriële vraag en de hierop reagerende migratiestromen vormen. Irreguliere migranten zijn de buitenstaanders die door de gevestigde EU-burgers gestigmatiseerd worden en systematisch uitgesloten. Daarbij gaat het, zoals Agamben verklaart, om de strijd voor het naakte bestaan zelf in een permanent rechtelijke uitzonderingstoestand die als regeringstechniek van de EU en haar instellingen wordt aangewend.

De kosmopolieten zijn diegenen die rechten voor de uitgesloten vorderen – in het bijzonder, zoals Benhabib het verwoordt, het recht om erbij te mogen horen. Immanuel Kant benadrukte het begrip van het wereldburgerrecht en hij vorderde het recht op hospitaliteit, bedoeld als bezoekrecht voor alle burgers van een algemene mensenstaat. Zijn thesen zijn tot op heden geldig, daar ze in volkenrechtelijke overeenkomsten, zoals de *Conventie van Genève*, ingang hebben gevonden. Mondiale normen bestaan sinds de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* van 1948. Daarin werd reeds in een mensenrecht op inburgering voorzien. Benhabib beschrijft de mens als een morele agent van wie het handelen steeds gevolgen voor de andere heeft. Derhalve heeft die mens ook de plicht om te helpen. Daarbij bepaalt de democratische soevereiniteit wel de toelatingsvoorwaarden waaraan de migranten moeten kunnen voldoen. Verder kritiseert Benhabib de politiek van de EU met haar verschillende normatieve principes en praktijken in de lidstaten. Migrant worden altijd nog als gastarbeiders gezien en genieten in de illegaliteit generlei politieke rechten. Ze worden integendeel gediscrimineerd en zijn aan het gevaar van langdurige uitsluiting en vervreemding van de samenleving blootgesteld. De oplossing zou, aldus Benhabib, alleen maar de democratische iteratie zijn: de recht genererende overlegprocessen die tot een democratische rechtsontwikkeling kunnen leiden.

De kritiek op deze postulaten bleef niet uit. Honig kritiseerde de tegenspraken binnen de EU en propageerde in plaats van het universalisme een politieke bijzonderheid die zich voor de belangen van vluchtelingen en irreguliere migranten inzet. Een chronologie van rechten wijst zij strikt af en ze is, wat de EU betreft, eerder pessimistisch gestemd. Ze vreest voor een nieuwe continentale soevereiniteit van een EU die met bij-

zonder agressief gedrag haar buitengrenzen bewaakt.

(Januari 2011)

(Vertaling: André Mommen)

Verwijzingen

- Adorno, Theodor W. en Max Horkheimer (2004) [1969] *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Agamben, Giorgio (2004) *Ausnahmezustand. Homo sacer II.1*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Albrecht, Hans-Jörg (2006) "Illegalität, Kriminalität und Sicherheit", in Jörg Alt en Michael Bommes (red.) *Illegalität. Grenzen und Möglichkeiten der Migrationspolitik*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Anderson, Malcolm (1998) "European frontiers at the end of the twentieth century", in Malcolm Anderson en Eberhard Bort (red.) *The Frontiers of Europe*, Londen: Pinter.
- Appiah, Kwame Anthony (2009) *Der Kosmopolit. Philosophie des Weltbürgertums*, München: C. H. Beck.
- Arendt, Hannah (1955) *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt am Main: Europäische Verlags-Anstalt.
- Bauman, Zygmunt (2003) *Flüchtige Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bauman, Zygmunt (2005) *Verworfenenes Leben. Die Ausgegrenzten der Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Benhabib, Seyla (1998) *Hannah Arendt – Die melancholische Denkerin der Moderne*, Hamburg: Rotbuch Verlag. [Duitse vertaling van Seyla Benhabib (1994) *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*, Thousand Oaks: Sage Publications]
- Benhabib, Seyla (2004) *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens*, Cambridge University Press. [Duitse vertaling als Seyla Benhabib (2008) *Die Rechte der Anderen: Ausländer, Migranten, Bürger*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.]
- Benhabib, Seyla (2006) "Democratic iterations", in Robert Post (red.) *Seyla Benhabib, Another Cosmopolitanism, Hospitality, Sovereignty, and Democratic Iterations*,

with commentaries by Jeremy Waldron, Bonnie Honig, Will Kymlicka, ed. and intro. by Robert Post, Oxford en New York: Oxford University Press, 2006.

Benhabib, Seyla (2008) *Kosmopolitismus und Demokratie. Eine Debatte*. Mit Bonnie Honig, Will Kymlicka und Jeremy Waldron, Frankfurt am Main en New York: Campus Verlag. [Duitse vertaling van Robert Post (red.) *Seyla Benhabib, Another Cosmopolitanism, Hospitality, Sovereignty, and Democratic Iterations*, with commentaries by Jeremy Waldron, Bonnie Honig, Will Kymlicka, ed. and intro. by Robert Post, Oxford en New York: Oxford University Press, 2006.]

Benhabib, Seyla (2009) "Kosmopolitismus und Demokratie. Von Kant zu Habermas", in *Blätter für deutsche und internationale Politik*, jg. 54, nr. 6, blz. 65-74.

<http://blaetter.de/archiv/jahrgange/2009/juni/kosmopolitismus-und-demokratie-von-kant-zu-habermas> (geraadpleegd op 9 september 2010)

Benjamin, Walter (1940) *Über den Begriff der Geschichte*. http://www3.culture.hu-berlin.de/hb/files/Benjamin_Ueber_den_Begriff_der_Geschichte.pdf (geraadpleegd op 9 september 2010)

Bommes, Michael (2006) "Illegale Migration in der modernen Gesellschaft", in Jörg Alt en Michael Bommes (ed.) *Illegalität. Grenzen und Möglichkeiten der Migrationspolitik*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Cohen, Anthony P. (1998) "Boundaries and boundary-consciousness: Politicizing cultural identity", in Malcolm Anderson en Eberhard Bort (red.) *The Frontiers of Europe*, Londen: Pinter.

Dicke, Klaus en Klaus-Michael Kodalle (red.) (1998) *Republik und Weltbürgerrecht: Kantische Anregungen zur Theorie politischer Ordnung nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*, Weimar: Böhlau Verlag.

Düvell, Franck (2006) "Entwicklung der Migration nach der EU-Erweiterung", in Michael Bommes en Werner Schiffauer (red.) *Migrationsreport 2006. Fakten, Analysen, Perspektiven*, Frankfurt am Main: Campus Verlag.

Eig Müller, Monika (2007) *Grenzsicherungspolitik: Funktion und Wirkung der europäischen Außengrenze*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Elias, Norbert en John L. Scotson (2002) *Etablierte und Außenseiter*, Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag.

Etzold, Benjamin (2009) *Illegalisierte Migration in der flüssigen Moderne. Migranten aus Afrika und die europäische Grenzsicherungspolitik*, in Andreas Dittmann, Wolfgang Gieler en Alfredo Pinto Escoval (red.) *Beiträge zur interdisziplinären Studien in Ländern des Südens, (Entwicklungsforschung. Band 5)*, Berlin: Wissenschaftlicher Verlag.

Europäisches Parlament (2010) Einwanderungspolitik, Stand 10/2010, http://www.europarl.europa.eu/parliament/expert/displayFtu.do?language=de&id=id73&ftuld=FTU_4.12.3.html (geraadpleegd op 4 november 2010)

Foucault, Michel (1991) *Die Ordnung des Diskurses*, Frankfurt am Main.

Frontex (2009) General Report 2009, http://www.frontex.europa.eu/annual_report (geraadpleegd op 12.8.2010)

Habermas, Jürgen (1996) *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Habermas, Jürgen (1998) *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Held, David (1996) *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Cambridge: Polity Press.

Honig, Bonnie (2008) “Kosmopolitismus und Demokratie?” in Seyla Benhabib (red.) *Kosmopolitismus und Demokratie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Humrich, Christoph (2006) “Kritische Theorie der internationale Beziehungen”, in Siegfried Schieder en Manuela Spindler (red.) *Theorien der internationalen Beziehungen*, Opladen: Leske & Budrich/UTB (2de druk).

IOM (2010) International Organization on Migration. Conference on Irregular Migration. Legal and Policy Perspectives, Panel 1: The Scope of Irregular Migration. <http://www.un.int/iom/Panel1%20I%20-%20Scope%20of%20Irregular%20Migration%20-%20Background%20Note%20FINAL.pdf> (geraadpleegd op 14 november 2010)

Kant, Immanuel (1984) *Zum ewigen Frieden*, Leipzig: Reclam.

King, Russell (1998) “The Mediterranean: Europe’s Rio Grande”, in Malcolm Ander-

son en Eberhard Bort (red.) *The Frontiers of Europe*, Londen en Washington: Pinter.

Klos, Christian (2006) “Illegaler Zuwanderer: Grenzen der Kontrolle”, in Jörg Alt en Michael Bommes (red.) *Illegalität Grenzen und Möglichkeiten der Migrationspolitik*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.

Krause, Johannes (2009) “Die Grenzen Europas. Von der Geburt des Territorialstaats zum europäischen Grenzregime”, in *Europäische Hochschulschriften*, jg. 31, nr. 574, Frankfurt am Main.

Kymlicka, Will (2008) “Liberale Nationalstaatlichkeit und kosmopolitische Gerechtigkeit”, in Seyla Benhabib (red.) *Kosmopolitismus und Demokratie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Löhr, Tillmann (2010) *Schutz statt Abwehr. Für ein Europa des Asyls*, Berlin: Wagenbach.

Müller-Graff, Peter-Christian (1998) “Whose responsibility are frontiers?”, in Malcolm Anderson en Eberhard Bort (red.) *The Frontiers of Europe*, Londen: Pinter.

Schroeder, Paul W. (1996) *The Transformation of European Politics 1763-1848*, Oxford: Clarendon Press.

Simmons, A. John (1998) “Menschenrecht und Weltbürgerrecht : die Universalität der Menschenrecht bei Kant und Locke”. Deutsche Übersetzung, Klaus Dicke, in Klaus Dicke en Klaus-Michael Kodalle (red.) *Republik und Weltbürgerrecht: Kantische Anregungen zur Theorie politischer Ordnung nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*, Weimar : Böhlau Verlag, 1998. – (Jenaer Beiträge zur Politikwissenschaft; Band 6). – blz. 91-114. Engelse vertaling van “Human Rights and World Citizenship: The Universality of Human Rights in Kant and Locke”, in *Justification and legitimacy* (2001), blz. 179-196.

Teschke, Benno (2007) *Mythos 1648. Geopolitik und die Entstehung des europäischen Staatensystems*, Münster: Westfälisches Dampfboot.

Walzer, Michael (2002) *The Company of Critics. Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century*, New York: Basic Books (2de ed.).

Welthungerhilfe (2006) “Vertrieben im eigenen Land: Über 13 Millionen Binnenflüchtlinge allein in Afrika”. <http://www.welthungerhilfe.de/binnenfluechtlinge-afrika.html> (geraadpleegd op 6 november 2010)

Noten:

¹ Dit artikel behandelt het migratiethema vanuit een politiek-filosofische invalshoek en sluit aan bij een artikel over de organisatie Frontex van de EU. Zie Paula Grobbecke, “Frontex en de Europese politiek van migratievermijding”, in *VMT*, jg. 45, nr. 2, 2011, blz. 35-53. (nvdr)

² In de EU is Frontex hiervan een goed voorbeeld.

³ Habermas schrijft hierover: “Tegen die van buiten inbrekende, ongecontroleerde ‘branding’ smeekt men van deze zijde de politieke machthebbers om de sluizen te sluiten. Het protectionistische affect richt zich zowel tegen wapen- en drugshandelaren die de binnenlandse veiligheid in gevaar brengen, als tegen de overvloedige informatie, tegen het vreemde kapitaal, tegen de arbeidsmigranten en tegen de vluchtelingenstromen die naar men zegt de eigen cultuur en levensstandaard vernietigen.” (Habermas 1998: 123)

⁴ Zogenaamde “imagined communities”. Hier moet men zich afvragen in hoeverre een vorm van collectieve, dus nationale, identiteit überhaupt nog bestaat. Anderson kritiseert deze zienswijze als een al te holistische opvatting over het identiteitsbegrip.

⁵ In een volgende paragraaf zal ik overigens beschrijven hoe de internationale vluchtelingenmigratie geschiedt en door wat ze wordt gekenmerkt. Dan zal ik ook op de irreguliere migratie ingaan en het begrip “illegaliteit” kritisch doorlichten.

⁶ Düvell noemt hier de *Organization of African Unity Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa* (OAU Convention, 1967) en de *Cartagena Declaration* (1984).

⁷ Alternatieve begrippen voor “illegaal” zijn “clandestien”, “irregulier”, “sans papiers”, “ongecontroleerd” of “undokumentiert” (Albrecht 2006).

⁸ NZZ Online, 19 augustus 2010: Abschiebung der Roma aus Frankreich.

⁹ Bauman gebruikt de termen “solid” en “liquid”. (nvdr)

¹⁰ Hier wordt voor de citaten, in de mate van het mogelijke, gebruikgemaakt van de nogal eigenzinnige Nederlandse vertaling van Bernard Delfgaauw in Immanuel Kant, *De eeuwige vrede*, Kampen: Kok Agora, 1986. (nvdr)

¹¹ Bovendien schrijft Kant uitdrukkelijk over een recht van gastvrijheid, niet over zoiets als een filantropische gratieverlening van de gastvrijheid (*Wirtbarkeit*). Zie hierover Kant 1984: 24.

¹² Geciteerd naar vertaling van Delfgauw, blz. 55-56. (nvdr)

¹³ Het verdrag werd in 1969 aangenomen. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf

Het omvat o. a. *International Covenant on Civil and Political Rights* (ook *Civil Pact*) (1976), *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination* (1969), *Convention on the Elimination of Discrimination Against Women* (1981), *United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (1987), *Convention on the Rights of the Child* (1990) en *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (1953) (zie Benhabib 2008: 19).

¹⁴ In 1951 kwam er in het Verdrag van Genève een onderdeel betreffende de status van vluchtelingen, namelijk mensen zonder papieren of zonder wettige verblijfsdocumenten. (nvdr)

¹⁵ Sinds 1954 geldt het gebod van *non-refoulement*, van het niet terugsturen van vluchtelingen bij gevaar voor lijf en leven.

¹⁶ Zo genieten alle burgers van de EU bijvoorbeeld nu het actieve en passieve kiesrecht bij de gemeenteraads- en Europese verkiezingen.

¹⁷ Bijvoorbeeld de regionale of zelfs de mondiale milieuproblemen of de voortdurend toenemende economische vervlechting.

¹⁸ Hier valt Honig terug op Giorgio Agambens *Homo Sacer*, waarin hij de Foucaultiaanse biopolitiek met Carl Schmitts postulaat van de uitzonderingstoestand verbindt.

¹⁹ De *Underground Railroad* betekende een informeel netwerk van tegenstanders van de slavernij in de Verenigde Staten tussen 1810 en 1850, die slaven hielpen te vluchten en hen ondersteunden.